

Şİİ JEOPOLİTİĞİ VE İRAN¹

SHIITE GEOPOLITICS AND IRAN

Öğr. Gör. Mehmet Bora SANYÜREK

Munzur Üniversitesi, Tunceli MYO, sanyurekbora@hotmail.com, Tunceli / Türkiye

ÖZET

Jeopolitik kavramı, devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, coğrafi konumları ve fiziksel çevre ile açıklayan bir yaklaşımdır. ABD'nin, 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi sonrasında, Şiiiler ülkenin yönetiminde başat güç haline gelmiş ve İran'ın izlediği dış politikayla birlikte "Şii Hilali" ve "Şii Jeopolitiği" kavramları dünya kamuoyunun gündemine oturmuştur. Bu kavram ile İran'ın, Şiiiler üzerinden bir etki alanı oluşturma gayretinde olduğu, bunun da önemli miktarda Şii nüfus barındıran ülkelerde güvenlik kaygılarını artırdığı ifade edilmektedir. Şiiiler, İran, Azerbaycan, Bahreyn ve Irak'ta çoğunluğu oluştururken, Kuveyt, Yemen, Lübnan gibi ülkelerde önemli bir orana sahiptirler. Bu nüfus oranları dikkate alınarak ortaya konulan Şii Hilali ve Şii Jeopolitiği kavramları, bölgenin mezhepsel sistematüğini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Başta Şiiiler arasındaki farklı inanç özellikleri ve bunun siyasi yapıya yansımaları ile Arap-Fars çekişmesi gibi sebeplerden dolayı, Orta Doğu'da siyasi dengeyi değiştirecek bir Şii Jeopolitiğinden bahsetmek mümkün görülmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Şii Jeopolitiği, İran, Irak, Lübnan, Suriye

ABSTRACT

The concept of geopolitics is an approach to explain states' national power and foreign policy behaviour with their geographical position and physical environment. After the U.S. invasion of Iraq in 2003, Shiites became the dominant power in the country and the concepts of "Shiite Crescent" and "Shiite Geopolitics" became a current issue for the world public, with the foreign policy pursued by Iran. These concepts are used to mean that Iran endeavours to create a sphere of influence over Shiites and it increases security concerns in countries with a significant Shiite population. While Shiites comprise the majority in Iran, Azerbaijan, Bahrain and Iraq, they have a considerable population in countries like Kuwait, Yemen and Lebanon. The concepts of "Shiite Crescent" and "Shiite Geopolitics" set forth considering these population rates are not sufficient to explain the sectarian systematic of the region. Due to reasons such as differences in faith among Shiites and its reflection to the political structure as well as the Arab-Persian conflict, it does not seem possible to mention a Shiite geopolitics that will change the political balance in the Middle East.

Key Words: Shiite Geopolitics, Iran, Iraq, Lebanon, Syria

1. JEOPOLİTİK VE Şİİ HİLALİ KAVRAMLARI

Jeopolitik, devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, ülkelerin coğrafi konumu ve fiziksel çevre ile açıklamaya çalışan uluslararası ilişkiler yaklaşımıdır. Jeopolitik kuramcıları, devletlerin doğal sınırlara ulaşmaları, önemli ulaşım güzergahlarını ve stratejik kara parçalarını denetim altında tutmaları gibi politikaların üzerinde durmuşlardır.²

İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya ve ABD gibi devletlerin izledikleri dış politikalar çeşitli jeopolitik kuramlar ile açıklanmaktadır. Bu kuramlar (teoriler); "Deniz Hakimiyet Teorisi", "Kara Hakimiyet Teorisi", "Karasal Blok ve Hayat Alanı Teorisi", "Hava Hakimiyeti Teorisi" ve "Kenar Kuşak Teorisi"dir.³

İngiltere'nin deniz gücüne dayanarak oluşturduğu sömürge imparatorluğu ve Fransa ile giriştiği rekabet, "Deniz Hakimiyet Teorisi" ile açıklanmaktadır. Rusya'nın Avrasya coğrafyasında sahip olduğu kara sınırlarına dayanarak izlediği sıcak denizlere inme siyaseti, "Kara Hakimiyet Teorisi" ile ilişkilendirilmektedir. Almanya ise kendi şartlarına uygun bir strateji geliştirerek "Karasal Blok ve Hayat Alanı Teorisi"ni ortaya koymuş ve İkinci Dünya Savaşı sırasında bu teori doğrultusunda

¹ Bu çalışma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde hazırlanan, "Şii Jeopolitiği ve İran Dış Politikası" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

² Sönmezöğlü, F. (2017). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. (Editör: Özdağ, H.H.O.; Hazırlayanlar: Arıboğan, Ü., Ayman, G., Dedeoğlu, B.). İstanbul: Der Yayınları, 320-321.

³ İlhan, S. (2003). Jeopolitik Duyarlılık. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 26-31.

yayılmacı bir siyaset izlemiştir. İtalya ise "Hava Hakimiyet Teorisi"ne uygun bir yayılmacı strateji izlemeye çalışmıştır. ABD'nin soğuk savaş döneminde SSCB'yi çevreleyerek etkisini azaltmaya çalışılması ise "Kenar Kuşak Teorisi" kapsamında değerlendirilmektedir.¹

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte iki kutuplu sistem sona ermiş ve 20. Yüzyıl'da devletlerin dış politikalarını belirleyen jeopolitik teorileri gerilemeye başlamıştır. Yeni dünya düzeninde bölge politikaları ön plana çıkarken, tek süper güç olarak kalan ABD'de, jeopolitik teoriler hala geçerliliğini korumaya devam etmiştir.² Ünlü stratejist Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı eserinde; yeni güç merkezinin artık Avrasya coğrafyasına kaydığını, Avrasya'ya hakim olanın dünyaya hakim olacağını, bu nedenle ABD'nin sahip olduğu güçle bu bölgede hakim olması gerektiğini belirtmiştir.³ ABD'nin 2000'li yıllarda izlediği dış politika göz önüne alındığında, Brzezinski'nin bu görüşlerinin ABD yönetici elitleri tarafından kabul gördüğü söylenebilecektir.

Avrasya coğrafyasının bir alt sistemi olan Orta Doğu'da ise dış politikanın belirlenmesinde ideolojiler ön plana çıkmaktadır. Arap olmayan Türkiye ve İsrail bölgenin güçlü devletleri arasında yer alırken, Arap milliyetçiliği ideolojisini öne çıkaran Mısır, Suriye ve Irak bölgesel hegemonya mücadelesi vermiştir.⁴ Sahip olduğu potansiyel dikkate alındığında Mısır, bölgenin doğal lideri olmuş, ancak 1975 yılında İsrail ile imzaladığı Camp David Anlaşması sonrasında Arap dünyasında ciddi prestij kaybına uğramış ve liderlik merkezi Irak'a doğru kaymıştır. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında İran'ın izlediği Şiiliği esas alan devrim ihracı politikası nedeniyle, başta Körfez'deki Arap monarşileri olmak üzere bölge ülkeleri paniğe kapılmış ve 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı'nda Irak'ı desteklemişlerdir. Ancak Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesi bölge ülkeleri tarafından kabul görmemiş ve hem Irak'a hem de İran'a karşı, ABD'nin koruyuculuğunu ve desteğini istemişlerdir.⁵ Yaşanan gelişmeler neticesinde, Şii Jeopolitiği ve Şii Hilali kavramlarını, ABD'nin Avrasya Jeopolitiği Stratejisi'nin bir alt sistemi olarak düşünmek gerekmektedir.

Şii Hilali kavramı; coğrafi olarak İran'dan başlayarak, Orta Doğu'da Şii nüfusun yaşadığı bölgelerin bir kısmının harita üzerinde birleştirilmesiyle ortaya çıkan hilal biçimindeki yapı olarak ifade edilmektedir.⁶ (Harita 1.) Şiiilerin yoğun olarak yaşadığı İran'ı merkeze alan, Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan, doğuya doğru da Afganistan ve Pakistan'a kadar uzanan coğrafya Şii Hilali olarak ifade edilmektedir.⁷ Şii Hilali bölgesi, Irak, Suriye ve Lübnan'ın yanı sıra Suudi Arabistan, Basra Körfezi ülkeleri ve Yemen'i de için alırken, kuzeyde Azerbaycan'a, doğuda ise Hindistan'a kadar genişleyebilmektedir.⁸

¹ Hasanov, A. (2012). Jeopolitik. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 42-76.

² Kuloğlu, A. (2002, Kış). "Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye". Avrasya Dosyası, Cilt:8, Sayı:4, 5-21.

³ Brzezinski, Z. (2010). Büyük Satranç Tahtası. (4. Baskı). (Çev. Yelda Türedi). İstanbul: İnkılap Kitabevi. (Eserin orijinali 1997 yılında yayımlanmıştır).

⁴ Arap milliyetçiliği İngiliz ve Fransızlar tarafından özellikle Türklere karşı kullanılmışsa da zaman zaman bu devletlerin mandacılık faaliyetlerinin aleyhinde de gelişmiştir. Bkz. Sertel, S., Kurtuluş, Ş., Sanyürek, M.B. (2018, Nisan). "Irak Halkının İngiliz İşgaline Karşı 1919-1920 Yıllarındaki Direnişinin İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetelerine Yansması". The Journal Of Academic Social Science (ASOS Journal), Yıl:6, S:68, 29-38.

⁵ Rubin, B. (2002, Kış). "Jeopolitik ve Ortadoğu". Avrasya Dosyası, Cilt:8, Sayı:4, 40-50.

⁶ Özbay, M.A. (2010). İran'ın Şii Hilali Projesi İddiası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 53.

⁷ Keskin, A. (2007). "Şii Jeopolitiği ve İran". Avrasya Dosyası, Cilt:13, Sayı:3, 65-100.

⁸ Özbay, 2010, 53.

Harita 1. Şii Hilali¹

Şii Hilali kavramının dünya gündemine oturması, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesinden sonra, Iraklı Şiiilerin Kürtlerle birlikte yönetimde başat aktör olmalarıyla başlamıştır. Iraklı Şiiilerin ülkenin yönetimini ele almalarıyla birlikte, önemli bir Şii nüfus barındıran Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt gibi Arap ülkelerinde ciddi iç güvenlik sorunlarının başlayabileceği endişeleri yaşanmıştır.² ABD müdahalesi sonrasında Irak'ta Şiiilerin en güçlü siyasi oluşum olarak ortaya çıkmaları ve 2006 yılında Lübnan'da yaşanan Hizbullah-İsrail savaşından sonra İran destekli Şii Hizbullah'ın önemli bir güç kazanması, bölgede İran merkezli Şiilik kaygılarını artırmıştır.³

Şii Hilali kavramı ilk olarak Ürdün Kralı Abdullah tarafından, Aralık 2004'te ifade edilmiştir. Kral, Washington Post Gazetesi'ne verdiği bir demeçte; Sünni Arap ülkelerinin Şii Hilali tarafından kuşatıldığı, İran'dan başlayan, Irak'ı, Suriye'yi içine alan ve Lübnan'a kadar uzanan bir Şii hâkimiyet alanının oluştuğu hususlarını ifade etmiştir.⁴ Benzer bir açıklama da Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek tarafından, Nisan 2006'da, Dubai merkezli bir haber kanalı olan El Arabiya Televizyonu'na yapılmıştır. Mübarek yaptığı açıklamada; Arap ülkelerinde yaşayan Şiiilerin kendi ülkelerinden çok İran'a bağlı olduklarını ve bu nedenle İran'ın Irak Şiiileri üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir.⁵ Bölgedeki Şii yayılmacılığından rahatsız olan Suudi Arabistan da rahatsızlığını açıkça ifade etmiş ve Kral Abdullah'ın güvenlik danışmanı Nawaf Obaid, Washington Post Gazetesi'ne verdiği demeçte; Irak'taki gidişata oradaki Sünnilerle işbirliği yaparak acilen bir Suudi müdahalesi gerektiğini belirtmiştir.⁶

Şii Hilali kavramını teorik olarak uluslararası ilişkiler literatüründe kavramsallaştırmaya çalışan isimlerin başında ABD Donanma Akademisi'nde Profesör olan Vali Nasr gelmektedir.⁷ Nasr genel

¹ <http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/11482?dil=tr> (Erişim Tarihi: 05.08.2018)

² Marashi, İ. (2007). "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na". Avrasya Dosyası, Cilt:13, Sayı:3, 7-36.

³ Sandıklı, A., Salihi, E. (2011, Ağustos). "İran, Şii Hilali ve Arap Baharı". İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Rapor No:35, 5.

⁴ Wright, R., Baker, P. (2004). Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran: Leaders Warn Against Forming Religious State. Washington Post (08.12.2018). <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html> ve http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7_2.html (Erişim Tarihi: 05.08.2018)

⁵ Gold, D. (2011). "İran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad". Iran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad: A New Conflict Paradigm for the West (Editor: Daniel Dikar). Jerusalem: Jerusalem center For Public Affairs, 8.

⁶ Obaid, N. (2006). Stepping Into Iraq. Washington Post (29.11.2006). <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/11/28/AR2006112801277.html> (Erişim Tarihi: 05.08.2018)

⁷ Sinkaya, B. (2007). "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran". Avrasya Dosyası, Cilt:13, Sayı:3, 37-63.

olarak; yüzyıllardır Sünni hâkimiyetinde yaşayan Şiilerin İran Devrimi ve Irak'ta Saddam rejiminin devrilmesi sonrasında, Orta Doğu'da Şii uyanışının ortaya çıktığı, bu Şii uyanışının Akdeniz'den Pakistan'a kadar olan bölgede önemli Şii nüfus barındıran ülkelerde siyasi gelişmeleri yakından etkileyeceği, bundan sonra Orta Doğu'da Sünniler ve Şiiler arasındaki mücadelenin belirleyici olacağı hususlarını ifade etmektedir.¹ Michigan Üniversitesi'nde Tarih Profesörü olan ve Modern Orta Doğu Tarihi ile ilgili çok sayıda çalışması olan Juan Cole de, Orta Doğu'nun geleceğinin Şii-Sünni mücadelesi sonucunda belirleneceği zine katılmakta ve bu gelişmelerin İran Devrimi'nin ikinci aşaması olduğunu değerlendirmektedir.²

İranlı yetkililer ise Şii Hilali söylemlerine karşı çıkararak, bu iddiaları kabul etmemektedirler. Dini Lider Ayetullah Ali Hamaney; Şii Hilali'nin tamamen İsrail ve Batı söylemi olduğunu ve İslam anlayışı ile ümmetçi yapıyı yıkmayı amaçladığını belirtmektedir. İran'ın eski Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani (1989-1997); Müslümanların kendi aralarında hiçbir ayrımcılığın doğru olmadığı ve bu kavramların Müslüman olmayan düşman ülkeler tarafından ortaya atıldığı, Mahmud Ahmedinejad (2005-2013) ise; İslam'ın mezhepsel olarak ayrılmasının doğru olmadığı hususlarını ifade etmişlerdir.³

İranlı yetkililer Şii Hilali iddialarını reddetse de, 2003 yılındaki Irak Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'da bir Şii ekseninin ortaya çıktığı ve İran'ın bundan faydalanmak istediği açıktır. İran, 1979'daki İslam Devrimi'nden sonra devrim ihracı politikasıyla Orta Doğu'daki Şiiler üzerinde etkinlik kurmaya çalışmış, bu nedenle Irak ve Körfez ülkelerindeki Şiiler kendi yönetimlerine karşı bazı hareketlerde bulunmuşlar, ancak İran bu politikadan beklediği sonucu alamamıştır. İran'ın, Irak Savaşı sonrası oluşan yeni konjonktürde ise hem bölgesel, hem de küresel kuşatılmışlığını Şii Hilali politikası ile aşmaya çalışması beklenmektedir.⁴

2. Şii Coğrafyası ve Siyasi Gelişmeler

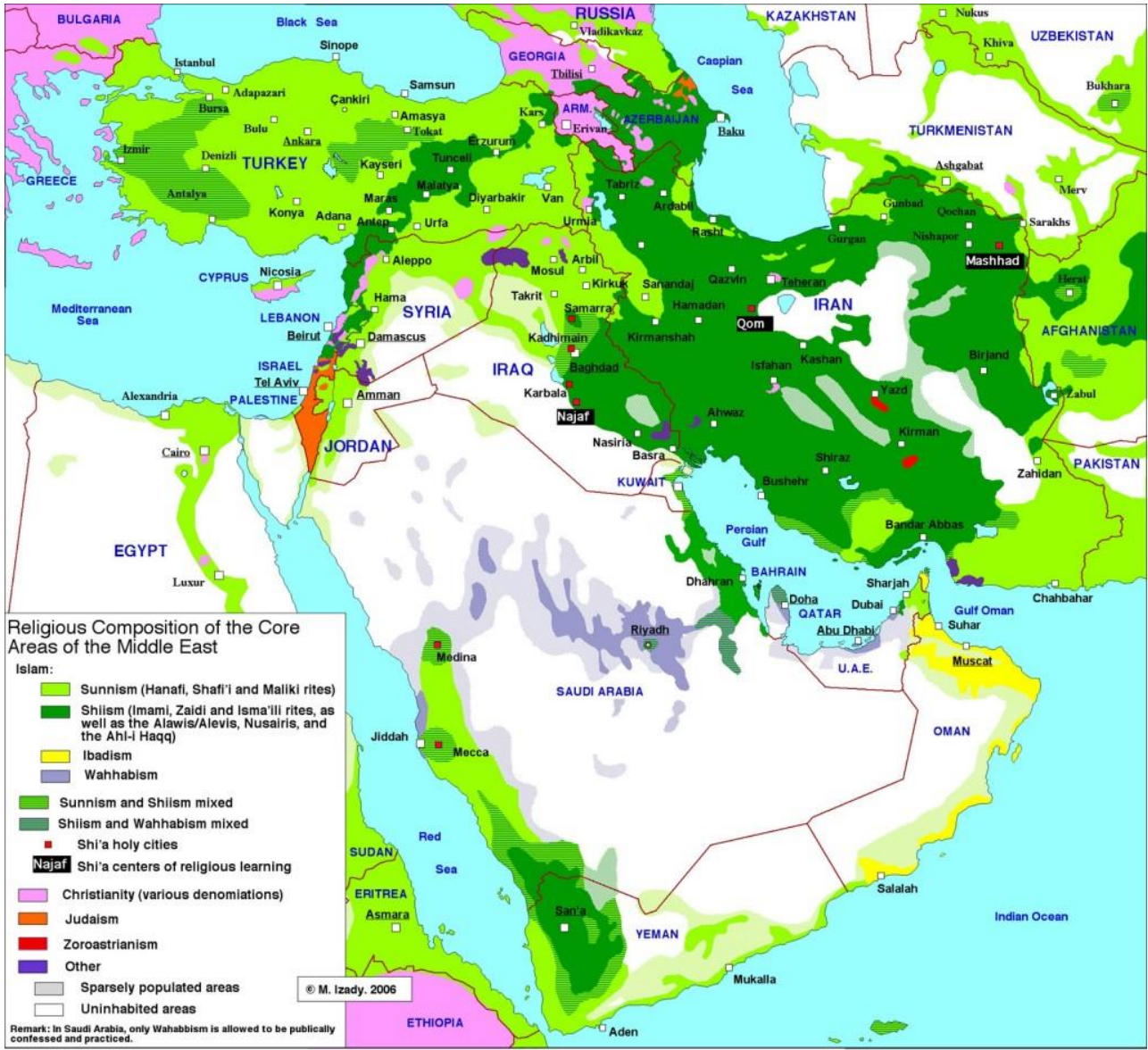
İslam Dünyası'nın yaklaşık %10'unu oluşturan Şiiler, başta İran olmak üzere Orta Doğu'nun çeşitli bölgelerine yayılmışlardır. İran'ın güneydoğusundaki Beluci bölgesi ile kuzeybatısındaki Kürt bölgesi haricinde neredeyse tamamı Şiilerden oluşmaktadır. Azerbaycan'ın neredeyse tamamı ile Irak'ın güney bölgesi, Lübnan'ın güney ve kuzey bölgeleri, Afganistan'ın Herat bölgesi, Yemen'in Sana bölgesi Şiilerin çoğunlukta oldukları bölgelerdir. Ayrıca Basra Körfezi'nin batı kıyılarında da önemli miktarda Şii nüfus yaşamaktadır. Suriye'nin batısında ise ülkenin yönetimini elinde bulunduran Nusayriler (Arap Alevileri) yaşamaktadırlar. Türkiye'de Iğdır ve Kars civarında Caferi Şiiler yaşarken, Hatay, Kahramanmaraş, Malatya, Tunceli, Erzincan ve Sivas'ın doğu bölgelerinde ise yoğun bir Alevi nüfusu bulunmaktadır. (Harita 2.)

¹ Nasr, V. (2004, Yaz). "Regional Implications of Shi'a Revival in Iraq". The Washington Quarterly, Vol:27, No:3, 7-21. Nasr, V. (2006, Temmuz-Ağustos). "When the Shiites Rise". Foreign Affairs, Vol:85, No:11, 58-74. Nasr, V. (2006). The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future. New York: W. W. Norton Company, 15-253.

² Cole, J. (2006, Ocak). "A Shiite Crescent? The Regional Impact of the Iraq War". Current History, Vol:105, No:693, 20-27.

³ Salihi, E. (2011, Bahar). "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve "Şii Hilali" Söylemi". Bilge Strateji, Cilt:2, Sayı:4, 183-202. Humar, S. (2013). İslam Devrimi Sonrası Şii Hilali. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 88-89.

⁴ Şahin, M. (2006). "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller". Akademik Orta Doğu, Cilt:1, Sayı:1, 38-54.

Harita 2. Şii Coğrafyası¹

Şiiler, İran, Azerbaycan, Bahreyn ve Irak'ta nüfusun çoğunluğuna sahiptir. (Çizelge 1.) Ancak bunlardan sadece İran'da Şiilik ideolojisine uyumlu bir yönetim sistemi benimsenmiştir. Azerbaycan'da laik bir sistem benimsendiği için ülke yönetiminde mezhep faktörü etkili değildir.

Irak'ta 2003'teki ABD işgali sonrasında Şiiler yönetime aktif olarak katılmaya başlamış, ancak burada Iraklılık üst kimliği ön plandadır. Bahreyn'de nüfusun %70 Şiilerden oluşsa bile yönetim Sünnilerin elindedir. Bahreyn'de uzun yıllar İran'ın desteklediği Şii hareket siyasal mücadelesine devam etmiştir. Suriye'de yönetimi elinde bulunduran Nusayri (Arap Alevisi) azınlık, İran'ın bölgedeki en önemli müttefiği konumundadır. Lübnan'da da Hizbullah eliyle Şiiler önemli bir siyasi aktör haline gelmişlerdir. Suudi Arabistan, doğu bölgesinde yaşayan Şiilerden endişe duyarken, Yemen'de Suudi Arabistan'ın desteklediği Sünniler ile İran'ın desteklediği Şiiler arasında bir nevi vekalet savaşı devam etmektedir.

Afganistan'daki Şiiler üzerinde önemli bir İran etkisi gözlemlenirken, Pakistan'daki Şiiler ülkenin geneline yayıldıkları için önemli bir siyasi etkileri bulunmamaktadır. Hindistan'ın Haydarabad bölgesinde önemli bir Şii nüfusu olsa da buradaki Şiilerin ülke nüfusunun sadece %1'ini teşkil etmeleri ve ülke dışı Şiilerle temaslarının bulunmaması, siyasi bir aktör olmalarını engellemektedir.

¹ http://zakhor-online.com/?attachment_id=7932 (Erişim Tarihi: 09.08.2018)

Şiiler, çoğunlukta oldukları ülkelerin haricinde, Umman'da nüfusun %46'sını, Kuveyt'te %40'ını, Yemen'de %34'ünü, Lübnan'da %27'sini oluşturmaktadırlar. Birleşik Arap Emirlikleri, Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Katar ve Tacikistan'da ise Şiiler nüfusun %20'sinden daha azını oluştururken, Türkiye'de %21, Suriye'de ise %12 oranında Alevi nüfus bulunmaktadır. (Çizelge 1.)

Çizelge 1. Orta Doğu Ülkelerinin Dini / Mezhebi Dağılımları¹

ÜLKE	NÜFUS (2017)	DİNİ / MEZHEBİ DAĞILIM (%)	Şİİ NÜFUS
İRAN *	83.768.456	Müslüman %99 (Şii %89, Sünni %10), Diğer %1	75.000.000
AZERBAJCAN * / ***	9.961.396	Müslüman %93,40 (Şii %85, Sünni %8,4), Rus Ortodoks %2,5, Ermeni Ortodoks %2,3, Diğer 1,8	8.500.000
BAHREYN *	1.410.942	Müslüman %100 (Şii %70, Sünni %30)	1.000.000
IRAK **	39.192.111	Müslüman %98 (Şii %67, Sünni %31), Hristiyan %1, Diğer %1	27.000.000
UMMAN **	4.613.241	Müslüman %86 (İbadi Şii %41, Sünni %40, Caferi Şii %5), Hristiyan 6,5, Hindu %5,5, Budist %1, Diğer %1	2.100.000
KUVEYT * / ***	2.875.422	Müslüman %85 (Sünni %45, Şii %40), Diğer %15	1.200.000
YEMEN **	28.036.829	Müslüman %99 (Sünni %65, Zeydi Şii %34), Diğer %1	9.500.000
LÜBNAN **	6.229.794	Müslüman %54 (Şii %27, Sünni %27), Hristiyan %40,5 (Maruni Katolik %21, Yunan Ortodoks %8, Yunan Katolik %5, Diğer Hristiyanlar %6,5), Dürzi %5,5	1.700.000
TÜRKİYE * / ***	84.273.192	Müslüman %99 (Sünni %78, Alevi %21), Diğer %1	18.000.000
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ *	6.072.475	Müslüman %96 (Sünni %80, Şii %16), Hristiyan ve Hindu %4	1.000.000
AFGANİSTAN *	34.124.812	Müslüman %99 (Sünni %84, Şii %15), Diğer %1	5.100.000
SURİYE *	23.614.454	Müslüman %86 (Sünni %74, Alevi %12), Hristiyan %10, Dürzi %3, Yahudi %1	3.000.000
PAKİSTAN **	204.924.861	Müslüman %96 (Sünni %85, Şii %11), Diğer %4 (Hristiyan ve Hindu)	22.600.000
SUUDİ ARABİSTAN **	28.571.770	Müslüman %100 (Sünni %89, Şii %11)	3.200.000
KATAR * / ***	2.314.307	Müslüman %95 (Sünni %85, Şii %10), Diğer %5	250.000
TACİKİSTAN *	8.468.555	Müslüman %85 (Sünni %80, Şii %5), Diğer %15	450.000
ÜRDÜN * / ***	6.876.804	Müslüman %92 (Sünni), Hristiyan %6, Diğer %2	
			179.600.000

2.1. Irak Şiileri

Irak'ın nüfusu 2017 yılı verilerine göre 40 milyon civarındadır ve bu nüfusun %70'e yakını (27 milyon civarı) Şiilerden oluşmaktadır.²

Irak'ta Şiilerin büyük bölümü Bağdat ile Irak'ın güneyindeki Basra, Necef ve Kerbela şehirlerinde yaşamaktadırlar.³ Türkmen Şiiler ise çoğunlukla Irak kuzeyinde yer alan Tuzhurmatu ve Telafer şehirlerinde yaşamaktadırlar.⁴

Şiilerin, Irak'ta çoğunluğu oluşturmaları, 19. Yüzyıl'da Kerbela ve Necefte bulunan göçebe Şii Arap kabilelerinin Sünni Araplara üstünlük sağlamaya başlamalarıyla gerçekleşmiştir.⁵ Osmanlı Devleti, Şiileri devletin bürokrat kadrolarından uzak tutarken, inançlarına büyük bir saygı göstermiştir. Özellikle Şiilerin Irak'taki önemli inanç merkezleri olan Necef ve Kerbela gibi şehirlere bir takım ayrıcalıklar sağlamıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Irak'ın güneyindeki göçebe Arap aşiretlerine yönelik tarıma dayalı yerleşik hayata geçirme politikası takip etmeye başlayan Osmanlı Devleti, 1869 yılında Arazi Kanunu'nu yürürlüğe koymuş, Fırat Nehri üzerinde Hüseyiniye ve Hindiye kanallarını inşa etmiştir. Sünni Arap aşiretlerinin yerleşik hayata geçmesiyle birlikte aşiret içi otoriteleri sarsılan aşiret şeyhleri devlete karşı bazı isyanlara girişmişler, Şii din adamları ise devlet ile şeyhler arasında arabuluculuk yapmışlardır. Bu süreçte itibarları artan Şii din adamları, aşiretleri

¹ Tablo, aşağıdaki kaynaklarda yer alan veriler derlenerek hazırlanmıştır.

* <http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

** <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

*** <http://aliyveneliyullah.com/forum/showthread.php?t=2925> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

³ Cole, J. (2003, Autumn). "The United States and the Shi'ite Religious Faction in Post Ba'thist Iraq". Middle East Journal, Vol:57, No:4, 546-547.

⁴ Salihi, 2011, 188.

⁵ Nakash, Y. (2003, July, Autumn). "The Shi'ites and the Future of Iraq". Foreign Affairs, Vol:82, No:4, 17-26.

Şiiliğe davet etmiş ve Irak bölgesi hızla Şiileşmeye başlamıştır. 1930'larda Şiiler nüfusun %55'ine ulaşmışlardır.¹

Osmanlı hakimiyeti sonrasında, 1921 yılında Irak Devleti kurulmuş, ancak Şiiler bu devlette de nüfuslarıyla orantılı bir temsil elde edememişlerdir. Arap milliyetçiliği ideolojisi üzerine kurulan Irak Devleti, mezhepçilikten uzak durmuş ve Şiiler yeni devletin siyasi iktidar ve bürokratik kadrolarından uzak tutulmuşlardır. Sistemden dışlanan Şiiler arasında komünizm hızla yayılmış ve üyelerinin çoğu Şiilerden oluşan Irak Komünist Partisi, 1948 yılında hükümeti baskı altına alan pek çok protesto faaliyetine girişmiştir. Bunun üzerine, Şiiler arasında etkili bir din adamı olan Muhammed Bakır Sadr, başbakanlığa getirilmiş ve 1949 yılında Irak Komünist Partisi'nin kurucusu Yusuf Salman Fahd idam edildi.²

Şiiler, ilerleyen yıllarda nüfuslarıyla orantılı bir siyasi temsile ulaşamasa da devlet yönetimiyle çatışmaya girmek yerine uzlaşmayı ve uyum içerisinde konumlarını korumayı tercih etmişlerdir. Bu süreçte dindar Şiiler, rejim yerine Komünist Şiileri kendilerine tehdit olarak görmüşlerdir. Komünizmin gelişmesinden çekinen Şii mercileri, çözümü kendilerinin de partileşmesinde bulmuşlardır. Merkezi Mısır'da bulunan Müslüman Kardeşler Örgütü mensubu Iraklı Sünni din adamları ile Şii mercii mensubu din adamlarının işbirliğiyle, 2 Şubat 1960 tarihinde, Irak İslami Partisi kurulmuştur. Partinin başkanı Numan Abülrazzak olurken, ruhani lider olarak Muhsin El Hekim gösterilmekteydi. Muhsin El Hekim, partinin kurulmasından 10 gün sonra, Komünist Parti'ye üye olmayı haram kılan bir fetva yayımlamıştır.³ Baas Partisi'nin, 1968 yılında gerçekleştirdiği hükümet darbesi sonrasında devletin üst düzeyi Sünnileşirken, Şiilere yönelik baskılar artmıştır. Bu süreçte Dava Partisi adını alan Irak İslami Partisi Şiileşmeye başlamış ve Müslüman Kardeşler ideolojisinden uzaklaşmıştır. Muhsin El Hekim, 1970 yılında ölümüne kadar Dava Partisi'nin ruhani liderliğini yaparken, kendisinden sonra yerine yeni Ayetullah olan Muhammed Bakır Sadr geçmiştir. İktidardaki Baas Partisi tarafından, 1970'li yıllarda Dava Partisi ve Şiilere yönelik çok yoğun bir baskı politikası uygulanmış, baskıların önüne geçmek isteyen Muhammed Bakır Sadr ise Dava Partisi'ne üye olmayı yasaklamıştır. Nitekim 1971-1980 yılları arasında 500'ün üzerinde Dava Partisi üyesi idam edilmişti.⁴

Muhammed Bakır Sadr, 1979 yılında, İran'da yaşanan İslam Devrimi'ne tam destek vermiş, velayet-i fakih kurumuna daha olumlu bakmaya başlamış, Irak'ta da İslami esaslara dayanan bir devlet kurulmasını, hatta Irak ve İran'dan oluşan ortak bir Şii devleti kurulmasını kabul etmeye başlamıştı. Irak Yönetimi, 1980 yılında, Bağdat'ta yaşanan patlamalardan Dava Partisi'ni sorumlu tutmuş, ilerleyen süreçte Muhammed Bakır Sadr idam edilmiş, 1981 yılında ise Dava Partisi'nin resmen kapatılmasına ve parti üyelerinin idam edilmesine karar verilmiştir. Bu karardan sonra Dava Partisi'nin ileri gelenleri İran'a kaçarken, parti 1982 yılında önemli bir bölünme yaşamış ve Muhammed Bakır El Hekim ve grubu partiden ayrılarak, İslami Yüksek Devrim Konseyi'ni kurmuşlardır. Her iki siyasi oluşum da ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesine kadar siyaseten zayıf ve etkisiz kalmışlardır.⁵ Bu yıllarda bölge ülkeleri Iraklı Şiilere karşı mesafeli dururken, İran bu grupları himaye etmiştir. Ancak İran'ın bu grupları himaye etmesi, Iraklı Şiiler üzerinde tam hakimiyet sağladığı anlamına gelmemektedir.⁶

ABD işgalinden sonra Irak'ın siyasi yapısı değişmiş ve Şii gruplar ön plana çıkmıştır. Iraklı Şiilerin dini lideri konumundaki Ayetullah Ali Sistani, siyasetten ve iktidardan uzak durma eğilimindedir. Iraklı Şiiler, Sistani'nin de etkisiyle, ABD'nin Irak'ta kalmasını istemeseler de bu ülkeye karşı mezhepsel ve ideolojik bir kalkışmaya girişmemişlerdir. Şii din adamlarının bu anlayış doğrultusunda siyasete girmemeleri ABD'nin işini kolaylaştırırken, Sistani seçimlere katılma çağrısı yaparak hem

¹ Şükür, S. (2003, Temmuz). "Irak'ta Şii Faktörü". Stratejik Analiz, Cilt:4, Sayı:39, 31-46.

² Şükür, 2003, 33-34.

³ Şükür, 2003, 37.

⁴ Şükür, 2003, 38.

⁵ Şükür, 2003, 38.

⁶ Keskin, A. (2007, Şubat). "Irak'ta ABD-İran Savaşı". Stratejik Analiz, Cilt:8, Sayı:82, 43-50.

Şii grupların dışlanması engellemiş, hem de Şiiilerin ülke yönetiminde etkin bir konuma gelmelerini sağlamıştır.¹

Irak'ta günümüzde aktif olarak siyaset sahnesinde yer alan Şii gruplar; Dava Partisi, Irak İslam Yüksek Konseyi ve Sadr Grubu'dur.²

Şii siyasal hareketinin en köklü oluşumlarından biri olan Dava Partisi ABD işgali sonrasında tekrar aktif hale getirilmiş ve eski Başbakan Nuri El Maliki liderliğinde faaliyetlerine devam etmektedir. Dava Partisi'nin günümüzdeki ideolojisi Laik Şii ve Irak Milliyetçiliği çizgisindedir.³

Irak İslam Yüksek Konseyi, 1982'de Dava Partisi'nden ayrılan Muhammed Bakır El Hekim liderliğindeki gruptur. Muhammed Bakır El Hekim'in, 2003 yılında, Necefte düzenlenen bombalı saldırı sonucu ölmesinden sonra yerine kardeşi Abdülaziz El Hekim geçmiştir. El Hekim ailesinin İran ile yakın bağları bulunmakla birlikte, örgütün finansmanı İran tarafından sağlanan ve Devrim Muhafızları himayesinde yapılan Bedir Tugayları adlı askeri kanadı bulunmaktadır.⁴

Sadr Grubu ise Dava Partisi'nin 1980 yılında idam edilen eski ruhani lideri Muhammed Bakır Sadr geleneğinden gelen radikal İslamcı gruptur. Muhammed Bakır Sadr'dan sonra yerine kardeşi Muhammed Sadık Sadr geçmiş, ancak onun da 1999 yılında Baas Rejimi tarafından öldürülmesiyle, grubun liderliğini oğlu Mukteda Es Sadr almıştır. Mukteda Es Sadr, ABD ile işbirliği yapılmasına ve İran'ın Irak üzerinde nüfuz sahibi olmasına karşı çıkmaktadır. İslamcı ve Irak Milliyetçisi çizgisindeki Sadr Grubu'nun Mehdi Ordusu adlı silahlı yapılanması da bulunmaktadır. Sadr Grubu'nun yürüttüğü sertlik stratejisi Iraklı Şiiilerde taban bulurken, Şii din adamları tarafından desteklenmemektedir. Ayrıca Irak Hükümeti tarafından, 25-31 Mart 2008 tarihleri arasında, Irak'taki siyasi bütünlüğe zarar verdikleri gerekçesiyle, Basra'daki Mehdi Ordusu unsurlarına karşı hareket düzenlenmiş, ABD'nin de hava desteği verdiği harekatta 215 kişi ölmüş, 600 kişi yaralanmış, ancak Irak Hükümeti beklediği sonucu alamamıştır.⁵ Bu harekât sonrasında daha da güçlenen Sadr Grubu, Irak'ın en önemli siyasi aktörü olmayı sürdürmüş ve 2018 yılında düzenlenen genel seçimlerde birinci parti olarak hükümeti kurma hakkını elde etmiştir.

Irak'taki Şii partilerin aralarında önemli farklılıklar bulunmasına rağmen, siyaseten akılcı bir strateji izlemişlerdir. Şii partilerin, etkin oldukları 2003 sonrası dönem incelendiğinde, izledikleri politikalarda şu hususlar öne çıkmaktadır:

- Birleşik bir cephe kurarak siyaseti kontrol etme,
- Dini kaynaklardan beslenerek siyasi meşruiyet sağlama,
- İran'dan güçlü bir destek alarak bölgesel politikalarda kullanma, bununla beraber ABD ile yakın ilişkiler kurarak iktidarı elde tutma.⁶

Irak Şiiileri, ülkede çoğunluğu oluşturmalarına karşın, 2003 yılına kadar hep "ikinci vatandaş" durumunda kalmışlar ve ezilmişlik, dışlanmışlık ve şiddete maruz kalma duyguları içerisinde bir hayat sürdürmüşlerdir.⁷ Buna rağmen Şiiiler, hiçbir zaman Irak'ın bütünlüğünü hedef almamışlar ve özerklik veya self-determinasyon gibi taleplerde bulunmamışlardır.⁸ Diğer taraftan Irak'taki Şii muhalefetine, köktenci İslami söylemi ve İran'la kurduğu yakın ilişkiler nedeniyle, başta batılı ülkeler olmak üzere dış dünya tarafından kuşkuyla bakılmıştır. Batılı ülkeler, Şiiilerin Irak'taki durumu

¹ Keskin, A. (2004, Mayıs). "Iraklı Şiiilerin Siyasal Davranışlarının Sosyo-Politik Temelleri". Stratejik Analiz, Cilt:5, Sayı:49, 21-26.

² Keskin, A. (2008, Mayıs). "Iraklı Şiiilerin Siyasal Davranışlarına Genel Bir Bakış". Stratejik Analiz, Cilt:9, Sayı:97, 5-12.

³ Keskin, 2008, 7.

⁴ Keskin, 2008, 8.

⁵ Keskin, 2008, 10.

⁶ Muratlı Bezirgan, İ. (2012). ABD ve Irak Şiiileri Arasındaki İlişkiler: 2003-2010 Dönemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 23.

⁷ Keskin, 2004, 21.

⁸ Köse, H., H. (2015, October). "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi". The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies (JEMSOS), Volume:1, Issue:2, 53-89.

değiştiremeyeceklerini düşünmüşler ve Irak'ta İran gibi bir İslami rejim kurulmasından kaygılanmışlardır.¹

2.2. Lübnan Şiileri

Lübnan'da, devlet tarafından resmi olarak en son 1932 yılında nüfus sayımı yapılmış, ancak bu sayımın ayrıntılı sonuçları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu sayımda Hıristiyan nüfusun, Müslümanlardan daha yüksek olduğu kabul edilmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda yaşanan iç savaş ve iç savaş sonucu yaşanan dış göçler ile etnik ve dini gruplar arasındaki farklı doğum oranları nüfus yapısını değiştirmiştir. Lübnan'da günümüzde devlet tarafından tanınan 18 ayrı dini grup bulunmaktadır. Ancak bu grupların genel nüfus içerisindeki oranları hakkında tahminlerin ötesine geçen net bir bilgi bulunmamaktadır.²

CIA'nın 2017 verilerine göre; Lübnan'ın nüfusu 6,3 milyon civarında olup, bu nüfusun %54'ü Müslümanlardan (Şii %27, Sünni %27), %40,5'i Hıristiyanlardan (Maruni Katolik %21, Yunan Ortodoks %8, Yunan Katolik %5, Diğer Hıristiyanlar %6,5), %5,5'i ise Dürzilerden oluşmaktadır.³ Bu oranlar dikkate alındığında, Lübnan'daki Şii nüfusunun 1,7 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Başta Hizbullah Lideri Hasan Nasrallah olmak üzere, Şiiler, Lübnan'ın en kalabalık grubu olduklarını iddia etmektedirler. Lübnan'da Şiiler yoğun olarak, Lübnan'ın kuzeydoğusundaki Bekaa Vadisi bölgesinde, Lübnan'ın güneyinde ve Beyrut'un güneyinde yaşamaktadırlar. Şiiler gelir düzeyi bakımından Lübnan'ın en fakir kesimini oluşturmaktadırlar.⁴

Lübnan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde Şiileri temsil edebilecek ve bir arada tutabilecek bir siyasi oluşum kurulamamıştır. Irak'ta bir dönem başbakanlık yapmış olan ve 1970'li yıllarda Irak Dava Partisi'nin ruhani lideri olan Ayetullah Muhammed Bakır Sadr'ın uzaktan akrabası olan Musa Sadr, 1969 yılında, Yüksek Şii Konseyi'ni kurmuştur.⁵ Lübnan Şiileri arasında çok sayıda takipçisi olan Musa Sadr, bu örgütün kuruluşuyla, Şiilerin kendi çıkarlarını savunmalarını ve ülkenin kalkınmasından en düşük payı alan Şiilerin durumunu düzelterek ülkedeki sosyo-ekonomik eşitsizlikleri değiştirmeyi amaçlamıştır.⁶

Sadr'ın örgütü, 1975 yılında yaşanan Lübnan İç Savaşı'nda, Emel Hareketi (Harakat al-Amal / Umut Hareketi) adını almış ve iç savaşın aktif bir tarafı haline gelmiştir.⁷ Hizbullah, 1985 yılında Emel Hareketi'nden ayrılmış ve kuruluşunda kendisine İran Devrimi'ni örnek aldığını belirtmiştir. İlerleyen yıllarda Hizbullah'ın popülaritesi hızla artmış ve İsrail'e karşı mücadele etme beklentisiyle, Hizbullah'a 1989 yılında yapılan Taif Antlaşması ile Lübnan içinde yasal olarak silahlı güç bulundurma imtiyazı verilmiştir. Hizbullah, bu anlaşma sonrasında, İsrail karşıtı politikalar izleyen İran ve Suriye'den önemli bir destek görmüştür. İsrail'in, 2000 yılında Güney Lübnan'dan çekilmesiyle birlikte Hizbullah bölgede büyük bir güç elde etmiş, İsrail ile 2006 yılında yaşanan savaşta gösterdiği direniş sayesinde de başta Lübnanlı Hıristiyanlar olmak üzere halk desteğini arttırmıştır.⁸

İran, Hizbullah üzerinden Lübnan Şiileri üzerinde etkili olma gayretlerini sürdürmektedir. İsrail karşıtlığı ekseninde Hizbullah'a hem maddi, hem de askeri destek veren İran'ın bu politikası bölgesel olarak kendince başarılı sonuçlar vermektedir. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın, Ekim 2010'daki Lübnan ziyaretinde, Hizbullah yanlısı gruplar kendisini İran bayraklarıyla karşılamış ve Güney Lübnan'da İsrail sınırına 5 km mesafede halka hitaben bir konuşma yapmıştır. Ahmedinejad'ın

¹ Bengio, O. (1996, İlkbahar). "Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında". Avrasya Dosyası, Cilt:3, Sayı:1, 73.

² Salihi, 2011, 191.

³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

⁴ Sandıklı, Salihi, 2011, 8.

⁵ Atacan, F. (2004). "Küçük Ülke Büyük Sorunlar: Lübnan". Atacan, F. (Editör). Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 297.

⁶ Marashi, 2007, 14-15.

⁷ Marashi, 2007, 15.

⁸ Salihi, 2011, 192.

İran bayraklarıyla karşılanması ve İsrail sınırına 5 km mesafede bir konuşma yapması, İran'ın bölgedeki etkinliği ve İsrail'e verdiği mesaj bakımından önem taşımaktadır.¹

2.3. Suriye Şiileri (Nusayriler)

Suriye, 2017 yılı verilerine göre 24 milyona yakın bir nüfusa sahip olup, bu nüfusun %86'sı Müslümanlardan, %10'u Hıristiyanlardan, %3'ü Dürzilerden, %1'i ise Yahudilerden oluşmaktadır. Müslümanların ise %74'ü Sünnilerden, %12'si ise Şiiğin bir alt kolu olan Nusayrilerden oluşmaktadır. Bu oranlar doğrultusunda Suriye'deki Nusayrilerin 3 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.²

Nusayriler, günümüzde çoğunlukla Lazkiye bölgesi ile Halep ve Humus civarlarında yaşamaktadırlar.³ 1970'li yıllara kadar sahil şeridindeki yerleşim birimlerinde Sünniler ve Hıristiyanlar çoğunlukta iken, Nusayriler Lazkiye'nin dağlık bölgelerinde yoksulluk içinde yaşamaktaydılar.⁴ Baas Partisi'nin 1963 yılında iktidarı ele geçmesiyle birlikte Nusayrilerin sosyo-ekonomik durumlarında ciddi iyileşmeler yaşanmıştır. Siyasi iktidar tarafından desteklenen Nusayriler, sağlanan devlet burslarının da katkısıyla eğitime yönelmişler ve 1990'lı yıllara gelindiğinde çeşitli meslek grupları ile üst düzey devlet kadrolarında yoğun bir şekilde varlık gösterir hale gelmişlerdir.⁵ Nusayrilerin, devlet yönetimindeki etkinlikleri, Nusayri kökenli Hafız Esad'ın, 1970 yılında Devlet Başkanı olmasıyla başlamıştır. İktidarını pekiştirmek isteyen Esad, devletin kitik noktalarına Nusayrileri yerleştirmiştir. Özellikle ordusunun istihbarat ve özel kuvvetler birimleri ile komuta kademesine Nusayriler yerleştirilmiştir.⁶ Bu dönüşümün de etkisiyle, sosyo-ekonomik durumları iyileşen Nusayriler, Lazkiye'nin dağlık bölgelerinden sahil bölgelerine doğru göç etmişlerdir. 1970'li yıllarda, Lazkiye, Tartus, Banyas ve Cebele gibi sahil şehirlerinde, nüfusun çoğunluğunu Sünniler oluştururken, yaşanan iç göç neticesinde, 1990'lı yıllarda bu şehirlerin çoğunluğu Nusayrilere geçmiştir.⁷

Hafız Esad, siyasi kimlik olarak "Arap Milliyetçiliği" ideolojisini ön plana çıkarsa da ülkenin çıkarları söz konusu olduğunda pragmatik bir dış politika takip etmektedir. Irak ve İsrail ile sorunlar yaşayan Suriye, ortak çıkarları bulunması nedeniyle İran ile yakın bir ilişki yürütmektedir.⁸ İran'ın, ABD ve İsrail karşıtlığı nedeniyle Arap ülkeleri tarafından desteklenmesi gerektiğini düşünen Hafız Esad, bu görüşüne Arap ülkelerinden destek bulamayınca, İran konusunda yalnız kalmıştır. Ancak ABD ve İsrail konusunda, İran ile ortak çıkarları olan Suriye, bu ülke ile yakın ilişkilerine devam etmiştir.⁹ Diğer taraftan Arap Birliği üyesi olan Suriye, Arap ülkelerinin çıkarına bir durum olduğunda İran karşıtı kararları destekleyebilmektedir. Örneğin Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin İran'dan toprak talebini desteklemiş ve bu kararıyla İran'ı kızdırmıştır.¹⁰ Hafız Esad'ın bu pragmatik dış politika anlayışı, kendisinden sonra devlet başkanı olan oğlu Beşar Esad tarafından da sürdürülmüştür. Ancak İran'a bu kadar bağımlı olmak Suriye'yi rahatsız etmiştir. Beşar Esad döneminin başlarında Suriye dış politikası değişiklik sinyalleri vermiş ve Türkiye ile yakınlaşma başlamıştır. Suriye'nin Türkiye ile yakınlaşmasında; İran'ı dengelemeyi, Arap ülkeleri arasındaki yalnızlığını aşmayı ve Batılı ülkelerin baskısını azaltmayı amaçladığı söylenebilir.¹¹ Ancak Suriye iç savaşının başlamasıyla birlikte Türkiye ve diğer devletlerle arası bozulan Suriye'nin bu denge

¹ Salih, 2011, 192.

² <http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

³ Özbay, 2010, 81.

⁴ Dam, N.,V. (2000). Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum. (Çev. S. İdiz, A. F. Çalkıvık). İstanbul: İletişim Yayınları, 27.

⁵ Rubin, B. (2007). The Truth About Syria. New York: Palgrave Macmillan, 62.

⁶ Sever, A. (2004). "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye". Atacan, F. (Editör). Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 194-208.

⁷ Özbay, 2010, 81.

⁸ Salih, 2011, 190.

⁹ Cleveland, W.L. (2008). Modern Ortadoğu Tarihi. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2004 yılında yayımlandı.), 405-406.

¹⁰ Keskin, A. (2008, Ağustos). "İran-Suriye İlişkileri". Stratejik Analiz, Cilt:9, Sayı:100, 30-36.

¹¹ Keskin, 2008, 31.

politikası sona ermiş ve iç savaşa doğrudan müdahil olan İran'ın himayesi altında varlık mücadelesi vermeye başlamıştır.

2.4. Suudi Arabistan Şiiileri

Suudi Arabistan'ın nüfusu, 2017 yılı verilerine 28,5 milyon civarındadır. Nüfusun %89'u Sünni Müslümanlardan, %11'i ise Şii Müslümanlardan oluşmakta olup, ülkedeki Şii nüfusunun 3,2 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹ Şiiiler ülke içerisinde en yoğun olarak Doğu Vilayeti'nde, Kuveyt ve Katar sınırı ile Basra Körfezi kıyılarında yaşamaktadırlar. Ayrıca, ülkenin Yemen sınırındaki Asir ve Necran bölgesi, petrol rezervlerinin bulunduğu Hasa bölgesi ile Mekke ve Medine bölgesinde önemli miktarda Şii nüfusu vardır.²

Arabistan Şiiileri çoğunlukla Şiiiliğin İmamiye koluna mensup olup, Yemen sınırına yakın bölgeler ile Mekke ve Medine bölgelerinde İsmaili ve Zeydi Şiiilerinde bulunduğu ifade edilmektedir.³ Suudi Arabistan'daki Şiiiler zengin petrol kaynaklarının bulunduğu bölgelerde yaşasalar da, bu zenginlikten paylarını alamamışlar ve fakirlik içinde bir hayat sürmektedirler.⁴

İran'daki devrimden sonra Ayetullah Humeyni, Suudi Şiiilerine yönelik İslami devrim çağrısında bulunmuş, daha sonra da Doğu Vilayeti'nde Humeyni'nin broşürleri ve kasetleri dağıtmaya başlamıştır. Şiiiler, 28 Kasım 1979 tarihinde, Mekke'de bir isyan girişimde bulunmuşlar, ancak bu isyan engellenmiştir. Bu gelişmeler sonrasında çeşitli Şii isyanları başlamış, Suudi Hükümeti ise bu olaylara büyük çaplı tutuklamalar ve askeri güç ile karşılık vermiştir. Çıkan olaylarda 17 kişi ölümlen, 600 kişi tutuklanmıştır. Ancak bu baskı politikası olayların daha büyümesiyle sonuçlanmıştır. İran-İrak Savaşı süresince devam eden bu olaylar, savaşın bitimiyle durulmaya başlamış ve taraflar arasında sıcak mesajlar verilmeye başlamıştır. Şii Reform Hareketi'nin lideri Şeyh Hassan El-Saffar, konuşmalarında ve makalelerinde Suudi Hükümeti'ne yönelik diyalog ve uzlaşma çağrılarını yaparken, Suudi Hükümeti de Şiiilere yönelik olumlu adımlar atmaya başlamış ve Şiiilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Vilayeti bölgesinde altyapının iyileştirilmesi için bir plan başlatılmıştır.⁵

Humeyni'nin ölümü ve ılımlı bir dış politika taraftarı olan Rafsancani'nin, cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte, Suudi Arabistan-İran ilişkileri yumuşamaya başlamıştır. 1991'de karşılıklı büyükelçilikler açılırken, Körfez Savaşı'nda her iki ülke de aynı safta yer almışlardır. Hatemi'nin, 1997'de, cumhurbaşkanı olmasından sonra da sıcak ilişkiler devam etmiş ve siyasi, ekonomik, kültürel, dini alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak Irak Savaşı'ndan sonra konjonktürün Şiiiler lehine değişmesi ve radikal söylemlere sahip Ahmedinejad'ın 2005'te cumhurbaşkanı olmasıyla, iki ülke ilişkileri tekrar gerilmeye başlamıştır.⁶

İran'ın, Lübnan, Suriye ve Irak'ta Şiiiler üzerinden etkinliğini arttırmasıyla, mezhepsel kaygıları tekrar artan Suudi Arabistan, güvenlik sorununu aşabilmek için ABD ile yakınlaşma politikası içerisine girmiştir. Günümüzde ABD'nin Orta Doğu'daki en önemli askeri ortağı haline gelen Suudi Arabistan, İran ve Şii endişesi nedeniyle İsrail'le de yakınlaşmıştır.

2.5. Yemen Şiiileri

Yemen'in nüfusu, 2017 verilerine göre 28 milyon civarında olup, nüfusun %34'ü Şiiilerden oluşmaktadır. Bu oranlar kapsamında Yemen'de 9,5 milyon civarında Şii yaşadığı tahmin edilmektedir.⁷ Yemen'deki Sünniler, Sünniliğin Şafi koluna mensupken, Şiiiler, Şiiiliğin Zeydiyye koluna mensuptur. Zeydiyye Mezhebi, Sünniliğe en yakın Şii mezhebi olarak tanımlanmaktadır.⁸

¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

² Keskin, 2007, 77.

³ International Crisis Group (ICG). (2005). "The Shiite Question in Saudi Arabia". Middle East Report. Riyad, Amman, Brüksel: International Crisis Group (ICG), Report No:45, 19.09.2005, 1.

⁴ Keskin, 2007, 77.

⁵ Marashi, 2007, 21-22.

⁶ Keskin, 2007, 78-79.

⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

⁸ Fırlalı, E.,R. (1996). Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri. (8. Baskı). İstanbul: Selçuk Yayınları, 123.

Diğer taraftan Yemenli Şiiler, Ayetullah Humeyni tarafından geliştirilen Velayet-i Fakih teorisini kabul etmemişler ve İmamet'in sadece Ehl-i Beyt'e ait olduğunu benimsemişlerdir.¹

Osmanlı Devleti, 1517 yılında Mısır'ı aldıktan sonra, Yemen'i de kendisine bağlamıştır. Ancak Zeydilerin başını çektiği isyanlar nedeniyle bölgede tam bir otorite kurulamamış ve 1635 yılında Osmanlı Devleti Yemen'den çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, 1871 yılında Yemen'in kontrolünü tekrar sağlamış olsa da, Zeydi isyanları devam etmiştir. Osmanlılar ile İmam Yahya arasında 1911 yılında anlaşma yapılmış ve Osmanlı'ya bağlı kalması ve yabancı devletlerle anlaşma yapmaması karşılığında Yemen'in yönetimi İmam Yahya'ya bırakılmıştır. Bu anlaşma Mondros Mütarekesi'ne kadar devam etmiş olup, Osmanlı birlikleri 1919'da Yemen'den çekilirken silah ve teçhizatlarını Zeydilere bırakmışlardır.²

Osmanlılar'ın çekilmesi sonrasında Yemen, Aden bölgesinde İngiliz himaye bölgesi, Sana ve çevresinde İmam Yahya yönetiminde Zeydi Emirliği ve Asir, Necran, Hudeyde bölgelerinde İdrisiler ve diğer kabileler olacak şekilde bölündü. İmam Yahya, 1925 yılında İdrisilerin elindeki bölgeleri almış, 1934 yılında ise İngilizlerle anlaşarak Aden bölgesindeki İngiliz himayesini kabul etmiştir. Bu şekilde Yemen, resmen Kuzey ve Güney diye bölünmüş oluyordu. Aynı yıl Suudi Arabistan ile Taif Antlaşması imzalanmış ve antlaşma uyarınca Hudeyde kendisinde kalırken, Asir ve Necran Suudi Arabistan'a bırakılmıştır. Yemen'de 1962 yılında yaşanan askeri darbe ile Zeydilerin hakimiyetindeki Monarşi sona ermiş ve Mısır'ın da desteğiyle Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey Yemen) kurulmuştur. Diğer taraftan, 1963 yılında Sana'da toplanan Arap Millî Hareketi, Milli Kurtuluş Cephesi'ni kurarak, Güney Yemen'in bağımsızlığı için İngilizlerle mücadeleye başladı. Nihayetinde Aden merkezli Güney Yemen, 1967 yılında, İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır. Bu tarihten sonra Kuzey-Güney arasında rekabet yaşanmış ve taraflar arasında 1972 ile 1979 yıllarında kısa süreli iki savaş yaşanmıştır. Tarafların, 22 Mayıs 1990 tarihinde vardığı anlaşma neticesinde Kuzey Yemen ile Güney Yemen'in birleşmesi kararlaştırılmış ve 2,5 yıllık geçiş sürecinin sonunda birleşme tamamlanmıştır. Ancak ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle iç karışıklıklar ve isyanlar halen devam etmektedir.³

Birleşme sonrasında Sünnilerin etkinliği artarken, bürokraside ve orduda Sünniler hakim olmaya başlamışlardır. Diğer taraftan Suudi Arabistan'ın, 1980'lerden itibaren yürüttüğü propagandalar neticesinde, Yemen'de Vahhabiliğin de yayıldığı gözlemlenmektedir.⁴ Vahhabiliğin yayılmasına paralel olarak, İran Devrimi'nden sonra Şiilerin de siyasi eğilimleri radikalleşmeye başlamıştır. Ancak Şiilerin siyasi çıkışları 2000'li yıllarda hız kazanmış ve Mümin Gençler adıyla kurulan örgüt devletle çatışmaya başlamıştır. 2003, 2005 ve 2007 yıllarında çıkan çatışmalarda binlerce kişi ölürken, Yemen Hükümeti bu ayaklanmaları İran ve Libya'nın desteklediğini öne sürmüştür.

Yemen'de yaşanan mezhep geriliminin, aslında İran ile Suudi Arabistan arasında yaşanan rekabetin bir parçası gibi görülebilir. Memlûklüler ve Osmanlılar zamanında da otoriteye isyan eden Zeydiler, Yemen'i yönetilemez bir noktaya getirmiştir. Zeydiler bağımsızlığını kazandığında da kendi aralarında rekabete girmiş ve siyasi birlik oluşturamamışlardır. Suudi Arabistan'ın güneybatı bölgesi (Necran ve Asir) aslında Kuzey Yemen toprakları olup, Şii yoğunluklu bir nüfusa sahiptir. İran'ın buradaki Şiiler üzerinde etkin olmasını engellemek için savunma hattını Yemen'de kuran Suudi Arabistan, bu ülkedeki Sünni yönetimi desteklemektedir. İran ise Basra Körfezi bölgesinde sorun yaşadığı Suudi Arabistan'ın ilgisini ve gücünü Yemen'e çekerek, Körfez bölgesinde rahatlamayı amaçlamaktadır. Suudi Arabistan, Yemen'deki güvenlik sorunlarının kendisini de tehdit etmeye başlamasıyla, son yıllarda bu ülkedeki isyancı hedeflere yönelik hava harekâtları yapmaya başlamıştır. Ancak İran'ın bu harekâtlara misilleme yapmasının önüne geçmek ve doğrudan kendisini

¹ Fiğlalı, E.,R. (2007). "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi". Avrasya Dosyası, Cilt:13, Sayı:3, 191-229.

² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM). (2013). İslam Ansiklopedisi (Cilt: 43). İstanbul: İSAM, 406-412.

³ İSAM, 2013, 412-414.

⁴ Ayhan, V. (2010, Şubat). "Yemen Sorunu ve Suudi Arabistan'a Etkisi: Selefî-Şii Gerginliğinin Çatışmaya Dönüşmesi Olasılığı". Ortadoğu Analiz, Cilt:2, Sayı:14, 43.

hedef almasını engellemek isteyen Suudi Arabistan, bir taraftan ABD'nin desteğini alırken, söz konusu harekâtlara diğer Arap ülkelerinin de katılımını sağlamaktadır.

Yemen'deki sorunun özü, bir taraftan devletin kötü yönetilmesi ve devlet kurumlarının sağlıklı çalışmaması, diğer taraftan da bu ülkedeki Şiilerin yönetime dengeli bir şekilde katılmaları talepleridir. Ancak soruna İran ve Suudi Arabistan'ın müdahil olmasıyla, Yemen, radikal Şii ve Selefi grupların mücadele alanı haline gelmiştir. Yemen'in toplum yapısının tarihi özellikleri dikkate alındığında ne Sünnilerin, ne de Şiilerin mutlak hâkim olması mümkün görünmemektedir. Çözüm için Yemen'in tüm unsurlarının mutabık olacağı bir toplumsal uzlaşma ve söz konusu ülkelerin kışkırtıcı tavırlarından vazgeçmeleri gerekmektedir.

2.6. Bahreyn Şiileri

Bahreyn, yüzölçümü sadece 690 km² olan ve 2017 yılı verilerine göre 1,4 milyon nüfusa sahip olan küçük bir ülkedir. Şiiler nüfusun %70'ini oluşturmakta ve bu oranlara göre Şii nüfusunun 1 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹

Şiilerin çoğunluğu oluşturmalarına karşın, ülkenin yönetimi Sünnilerin elindedir. Şiiler genellikle fakir işçi kesimini oluştururlarken, Sünniler zengin ve kentli elit tabakayı oluşturmaktadırlar. İranlılar, Bahreyn'i kendi topraklarının bir parçası olarak görmektedir.² Humeyni de devrimden sonra bu iddiaları gündeme getirmiş ve İran ile Bahreyn arasında sorunlar çıkmaya başlamıştır. Bahreynli Şiilerin önemli bir kısmı 1979 yılındaki İran İslam Devrimi'ni desteklemiş ve ayaklanmaya başlamışlardır. Bahreyn'de 1981 yılında başarısız bir darbe girişimi yaşanmış, alınan güvenlik tedbirleri neticesinde siyasi faaliyetler kısıtlanırken, Şiiler de 1994 yılına kadar siyasetten nispeten uzaklaşmışlardır. Şiiler, 1994 yılında, daha fazla demokratik hak ve istihdam talepleriyle protesto gösterilerine başlamışlar, ancak bu gösteriler güç kullanılarak bastırılmıştır.³

Bahreyn'de, 2002 yılından sonra demokratik reform süreci başlatılmış ve Ayetullah Ali Sistani'nin de isteğiyle Şiiler seçime katılarak parlamentoda siyasi temsil imkanı elde etmişlerdir. Ancak Bahreyn'deki Şiiler siyasi açıdan bölünmüş bir yapıdadır. Şiilerin bir kısmı sistemle yakınlaşmayı savunurken, bir kısmı da radikal eğilimler sergilemekte, bazıları devlette köklü bir reforma gidilmesini isterken, Bahreyn'in İran ile birleşmesini isteyenler de bulunmaktadır.⁴

2.7. Kuveyt Şiileri

Kuveyt'in nüfusu 2017 verilerine göre 2,9 milyon civarındadır. Nüfusun %85'i İslam dinine mensup olup, %40'ı ise Şii mezhebine bağlıdır. Mevcut oranlar dikkate alındığında, Kuveyt'te 1,2 milyon Şii'nin yaşadığı tahmin edilmektedir.⁵ Kuveyt Şiileri, ülkenin sistemiyle çatışmak yerine sistemin içinde yer edinmeye çalışmışlardır. Kuveyt'in bağımsızlığının öncesinde de, sonrasında da siyasette aktif rol almışlar ve kraliyet ailesini Sünni elitlerden daha fazla desteklemişlerdir.⁶ İran Devrimi ve İran-İrak Savaşı'nın etkisiyle, 1980'li yıllarda, Şii ve Sünni unsurlar arasında gerilim tırmanmış olsa da, 1990'lı yıllarda durum sakinleşmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonra devlet ile Şiiler arasındaki bağ güçlenmiş ve Irak işgaline karşı çıkan Şiiler Kuveyt'in direnişine katılmışlardır. İşgalden sonra ise seçim sürecinde aktif bir katılım sağlayıp ve Parlamento'da önemli bir temsil sağlamışlardır.⁷ Günümüzde Kuveyt Şiileri siyasetin yanı sıra finans ve ticaret alanlarında da önemli konumlarda bulunmaktadır.⁸

2.8. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Şiileri

¹ <http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

² Keskin, 2007, 70.

³ Marashi, 2007, 17-18.

⁴ Keskin, 2007, 70.

⁵ <http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews> (Erişim Tarihi: 10.08.2018) ve <http://aliyyenveliyullah.com/forum/showthread.php?t=2925> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

⁶ Marashi, 2007, 15.

⁷ Marashi, 2007, 20.

⁸ Özbay, 2010, 125.

Birleşik Arap Emirlikleri'nin nüfusu, 2017 yılı verilerine göre 6,1 milyon civarındadır. Şiiler ise nüfusun %16'sını teşkil etmekte ve sayılarının 1 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹ İran, Birleşik Arap Emirlikleri'nin önemli bir ticari ve ekonomik partneridir. Bu sayede diğer Körfez ülkelerinden farklı olarak, Birleşik Arap Emirlikleri Şiileri, ülkede etkin bir konuma sahiptirler.²

2.9. Katar Şiileri

Katar, 2017 verilerine göre 2,3 milyon civarında bir nüfusa sahiptir. Bu nüfusun %10'unu Şiiler oluşturmakta ve sayılarının 250.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.³ Katar Şiileri, mezhepsel faaliyetlerini rahatlıkla gerçekleştirebilirken, siyasal alandaki etkileri yok denecek kadar azdır. Buna karşılık Şiiler ticari hayatta önemli bir güç ve etkinliğe sahiptirler. Diğer taraftan, İran'ın Katar ile yakın ticari ilişkileri bulunmaktadır.⁴

2.10. Umman Şiileri

Umman'ın nüfusu, 2017 verilerine göre 4,6 milyon civarındadır. Ülke nüfusun %80'i Araplardan, geri kalan %20'lik kısmı ise Beluci, Hindistanlı, Pakistanlı, Srilankalı, Bangladeşli ve Afrikalı gibi diğer unsurlardan oluşmaktadır. Ülkenin %86'sı Müslüman, %6,5'i Hıristiyan, %5,5'i Hindu, %1'i Budist iken, %1'i de diğer inanç mensuplarından oluşmaktadır. Nüfusun %40'ı Sünni, %41'i İbadi Şii, %5'i ise Caferi Şii mezhebine mensuptur. Bu oranlar dikkate alındığında Şiilerin 2,1 milyon civarında bir nüfusa sahip oldukları tahmin edilmektedir.⁵

Farklı etnik, dini ve mezhebi grupların bir arada yaşadığı Umman'da ülkenin önemli bir kısmı çöllerle kaplıdır. İklim ve coğrafyanın elverişsiz olmasından dolayı tarım imkânı sınırlı olan Umman'ın en önemli gelir kaynağı petrol ve doğalgaz gelirleridir. Sultanlıkla yönetilen Umman'da yürütülen siyasi ve ekonomik reformlar sayesinde, ülkedeki tüm gruplar kendini temsil imkânı bulmuş ve ülke güvenliğini zora sokacak olaylar yaşanmamıştır. Arap Baharı sürecinde olaylar Umman'a da sıçramış, ancak güvenlik tedbirleriyle olayları bastırmak yerine, taleplerin yerine getirilmesini tercih eden Umman Sultanı, ülkedeki istikrarı tekrar sağlamıştır.⁶

2.11. Afganistan Şiileri

Afganistan, 2017 yılı verilerine göre 34 milyonun üzerinde bir nüfusa sahiptir. Ülke nüfusunun %84'ü Sünnilerden, %15'i ise Şiilerden olmak üzere, %99 oranında Müslümanlardan oluşmaktadır. Mevcut oranlar dikkate alındığında Afganistan'da 5,1 milyon civarında Şii'nin yaşadığı tahmin edilmektedir. Ülkenin etnik dağılımı da çeşitlilik göstermektedir. Afganistan nüfusunun; %38'i Peştunlardan, %25,30'u Taciklerden, %19'u Hazaralardan, %6,9'u Belucilerden, %6,3'ü Özbeklerden, %2,5'i Türkmenlerden, %1'i Kızılbazlardan, %1'i ise diğer etnik unsurlardan oluşmaktadır.⁷ Şiiliğin Caferi koluna mensup olan ve Farsça konuşan Hazaralar, Afganistan'daki en büyük Şii gruptur. Hazaralar dışında Tacikler ve Türkmenler arasında da az sayıda Şii mevcuttur.⁸ Şiiler, ağırlıklı olarak Afganistan'ın merkezindeki Bamyan ve Ghor vilayetleri ile doğusundaki Herat vilayetinde yaşamaktadırlar.⁹ (Harita 4.3.)

İran 19. Yüzyıl'ın ortalarına kadar kendi hâkimiyetinde olan Afganistan'ı, İngiltere ile giriştiği mücadele neticesinde kaybetmiş ve Paris Antlaşması (1857) ile Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır.¹⁰ Bu nedenle İran, tarihi olarak Afganistan'ı kendi toprağı olarak görmektedir.

¹ <http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

² Keskin, 2007, 71.

³ <http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews> (Erişim Tarihi: 10.08.2018) ve <http://aliyyenveliyullah.com/forum/showthread.php?t=2925> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

⁴ Keskin, 2007, 71.

⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

⁶ <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-umman> (Erişim Tarihi: 30.08.2018)

⁷ <http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

⁸ Keskin, 2007, 80.

⁹ Cristiani, D. (2007, Eylül). "İran Dış Politikası'nda Afganistan'ın Rolü". Stratejik Analiz, Cilt:8, Sayı:89, 14-15.

¹⁰ İSAM, 2000, 401.

Afganistan'da Farsça'nın resmi dil olması ve Hazaralar ile Taciklerin Farsça konuşmaları, İran'ın bu iddialarını güçlendirmektedir.¹

Harita 3. Afganistan ve Pakistan'ın Etnik Dağılımı²

Hazarlar ile İran'ın çok boyutlu bir ilişkisi vardır. Afganistan toplumu içerisinde çok aşağılanan Hazaralar özellikle Taliban yönetimi zamanında, hem Şii olmaları, hem de İran'la yakın ilişki içerisinde olmaları nedeniyle ciddi sorunlar yaşamışlar, toplu katliamlar ve yaşam alanlarının tahrip edilmesi gibi olaylarla karşı karşıya kalmışlardır. Hazaralar, İran'ın desteğiyle çeşitli partiler kurmuşlardır. Birçok Şii grubun bir araya gelmesiyle, 1989 yılında, Tahran'da kurulan Birlik Partisi, bu partilerin en önemlisi sayılmaktadır. Taliban döneminde büyük darbe alan Birlik Partisi, Taliban sonrası kurulan yönetime aktif olarak katılmıştır. Taliban'ın devrilmesinden sonra Afganistan'daki etkinliğini arttıran İran için Hazaralar kadar, Tacikler de önemli bir iç müttefik olarak önemini korumaktadır.³

İran, kendi iç istikrarı ile ekonomik ve sosyal çıkarları için, istikrarlı bir Afganistan arzu etmektedir. İran'ın, Afganistan'daki nihai amacı ise bu ülkede sahip olduğu güçlü etkisinin devam etmesidir.⁴ Son yıllarda Afganistan'ın batısında inşa edilen barajlar, ABD'nin bu ülkedeki askeri faaliyetleri, Afganistan-Pakistan yakınlaşması ve IŞİD (Irak Şam İslam Devleti) terör örgütünün, son yıllarda artan bir şekilde Afganistan'daki Şiileri hedef alması, İran'ı rahatsız etmektedir. Bu nedenle İran'ın, son dönemde, eski düşmanı Taliban ile yakınlaştığı ve Taliban'ı askeri yönden desteklemeye başladığı yönünde iddialar mevcuttur.⁵ Ayrıca Afganistan'daki kötü şartlardan dolayı İran'a iltica eden başta Hazaralar olmak üzere Afganistanlı Şii mültecilerin, İran'da mülteci statüsü elde edebilmeleri, hatta İran vatandaşlığı verilmesi ve ailelerine maaş bağlanması gibi vaatlerle, İran Devrim Muhafızları

¹ Keskin, 2007, 81.

² <https://www.monde-diplomatique.fr/cartes/asiecentralepeuples200111> (Erişim Tarihi: 31.08.2018)

³ Keskin, 2007, 80-83.

⁴ Cristiani, 2007, 15.

⁵ Farzam, R. (2018, 04 Haziran). Pragmatik İttifak: Tahran'ın Taliban'la Taktik İşbirliği. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/pragmatist-ittifak-tahran-in-taliban-la-taktik-isbirligi/1165065> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)

Ordusu'na bağlı Fatimiyyun Tugayı adı altında silahlandırılıp, Suriye'de savaştırıldıkları kamuoyuna yansımış bilgiler arasındadır.¹

İran'ın, Taliban'ı destekleyerek; Afganistan'dan İran'a doğru giden nehirler üzerinde başlattığı baraj projelerini engellemeyi, ABD'nin bu ülkedeki askeri faaliyetlerini kısıtlamayı, Şii'lere yönelik saldırılarını yoğunlaştıran IŞİD'e karşı Taliban'ı destekleyerek radikal Sünnici iki örgütü birbirine vurdurmayı ve Türkmenistan-Pakistan arasındaki doğalgaz boru hattını güvensiz hale getirip, hem Pakistan ekonomisinin güçlenmesini engellemeyi, hem Pakistan'ın Orta Asya'daki etkisini sınırlandırmayı, hem de Pakistan'ın ihtiyacı olan doğalgazı İran'dan almak zorunda bırakarak ekonomik kazanç elde etmeyi ve Pakistan'ı kendisine muhtaç bırakmayı amaçladığı değerlendirilmektedir.

2.12. Pakistan Şii'leri

Pakistan'ın nüfusu, 2017 yılı verilerine göre 205 milyon civarındadır. Ülke nüfusu etnik dağılım olarak; %44,7'si Pencabilere, %15,4'ü Peştunlardan, %14,1'i Sindilerden, %8,4'ü Sariakilerden, %7,6'sı Muhacirlerden, %3,6'sı Belucilerden ve %6,3'ü diğert unsurlardan oluşmaktadır. (Harita 4.3.) Nüfusun %96'sı Müslüman (%85 Sünni, %11 Şii) iken, kalan %4'lük kısım Hıristiyan ve Hindu gibi diğer unsurlardan oluşmaktadır. Mevcut oranlar dikkate alındığında Pakistan'daki Şii nüfusunun 22,6 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.²

Pakistan bölgesinde eskiye dayanan Şii-Sünni ayrımı bulunmakla birlikte, bu ayrım hiçbir zaman çatışma noktasına gelmemiştir. Şii'ler ve Sünniler, Pakistan'ın bağımsızlık mücadelesinde birlikte hareket etmişler, bağımsızlık sonrasında da aralarında ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Ancak 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi sonrasında, ülkede Şii karşıtı Vahhabi hareketler güç kazanmaya başlamış, El Kaide ve Taliban gibi terör örgütleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Aynı yıl İran'da yaşanan İslam Devrimi de, Pakistan'daki Şii'leri etkilemiş ve İslami radikalleşme hız kazanmıştır. İran Devrimi'nden hemen sonra siyasi örgütlenmeye giden Pakistan Şii'leri, Caferi Fıkıh Hareketi ve Muhammed Ordusu gibi örgütler kurmuşlardır. Caferi Fıkıh Hareketi siyasi bir hareket olarak faaliyet yürütürken, Muhammed Ordusu yasa dışı silahlı mücadele yöntemini tercih etmiştir.³ Bir taraftan Suudi Arabistan'ın desteklediği radikal Sünniler, diğer tarafta İran'ın desteklediği radikal Şii'ler arasındaki gerilim, ülkedeki mezhepsel çatışmanın temel sebebi olduğu değerlendirilmektedir.

Pakistan-İran ilişkileri dostluk çerçevesinde yürütülüyor olsa da derin bir rekabet söz konusudur. Rekabetin en önemli ayağı ise Afganistan'daki etkinlik mücadelesidir. SSCB'nin yıkılmasından sonra her iki devlet, Afganistan'da etkinlik mücadelesine girmiş ve Taliban'ın iktidara gelmesiyle birlikte Pakistan avantajlı konuma gelirken, Taliban'ın devrilmesi sonrasında avantaj İran'a geçmiştir.⁴ Afganistan'daki etkinlik mücadelesinde İran, Şii Hazaraları ve Farsça konuşan Tacikleri desteklerken, Pakistan'ın en önemli müttefiki Peştunlardır.⁵

Diğer taraftan Pakistan, Hindistan ile ciddi sorunlar yaşarken, İran'ın bu ülkeyle önemli ilişkileri vardır. İran-Hindistan ortaklığı, Afganistan'da da etkisini göstermiş, Pakistan ise İran'a karşı hem Suudi Arabistan'la hem de ABD ile ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Pakistan, Hindistan'a karşı ise Çin'le yakınlaşarak bölgesel denge kurmayı amaçlamaktadır.⁶

Pakistan-İran ilişkilerini olumsuz etkileyen başka bir konu ise Beluci sorunudur. Afganistan, Pakistan ve İran sınır bölgesinde yaşayan Beluciler her üç ülke için istikrarsızlık unsurudur. Ayrılmış Beluci örgüt Cundullah ve uzantısı Ceyşu'l Adl, Afganistan üzerinden Pakistan'a, Pakistan üzerinden de İran'a yönelik saldırılar düzenlemektedir. Pakistan Ordusu, bu örgüte karşı Güney Afganistan (Kuzey

¹ Farzam, R., Türkoğlu, A. J. (2016, Aralık). "İran'ın Afgan Lejyonerleri: Fatimiyyun Tugayı." Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 6. <https://iramcenter.org/iran-in-afgan-lejyonerleri-fatimiyyun-tugayi/> (Erişim Tarihi: 30.08.2018)

² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

³ Keskin, 2007, 83-84.

⁴ Keskin, 2007, 84.

⁵ Keskin, 2007, 81.

⁶ Karim, U. (2017, Kasım). "İran-Pakistan İlişkilerinin Son Durumu". Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 7-8. <https://www.iramcenter.org/iran-pakistan-iliskilerinin-son-durumu/> (Erişim Tarihi: 30.08.2018)

Belucistan)'a operasyon düzenlemiş, ancak Afgan Ordusu'nun da kayıplar vermesi nedeniyle İran'ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Aynı örgüt Pakistan üzerinden İran'a saldırdığında da, İran, Pakistan'ı tedbir almamakla suçlamış, Pakistan ise bu saldırıların sorumlusu olarak Hindistan'ı göstermiştir.¹ Ayrıca Pakistanlı Şiiilerin, İran Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Zeynebiyyun Tugayı altında Suriye iç savaşına katılmaları, Pakistan-İran ilişkilerini geren bir başka konudur.²

2.13. Azerbaycan Şiiileri

Azerbaycan'ın nüfusu 2017 yılı verilerine göre 10 milyon civarındadır. Nüfusun %90'ı Türk ve %85'i Şii olan Azerbaycan'da, 8,5 milyon civarında Şii'nin yaşadığı tahmin edilmektedir.³ Azerbaycan'da Türk kimliğinin Şiiiliğin önüne geçmesi ve lik bir din anlayışının bulunması, İran'ın bu ülkeye karşı daha farklı bir politika izlemesine yol açmıştır. Ayrıca Batı Azerbaycan ve Güney Azerbaycan vilayetlerinde çok önemli bir Türk nüfusunu barındıran İran, Birleşik Azerbaycan korkusu nedeniyle bu ülkeye mesafeli yaklaşmıştır. İran, bu korkuları nedeniyle, Azerbaycan-Ermenistan meselesinde, söylemde Azerbaycan'ın yanında gibi gözükse de uygulamada Ermenistan'a ciddi bir destek vermektedir.⁴ İran'ın Ermenistan'la yakın ilişki kurmasından rahatsız olan Azerbaycan ise, bölgedeki en önemli müttefiki olan Türkiye ile birlikte hareket ederken, Suudi Arabistan ve İsrail ile de yakın ilişki geliştirmektedir.

3. SONUÇ

Şiiilik, İslamiyet'in bir mezhebi olup, Müslümanların %10'u civarı bu mezhebe mensuptur. Çoğunlukla Orta Doğu Müslümanları arasında yaygın olan Şiiilik, İran ve çevresinde önemli bir ağırlığa sahiptir. İran, Azerbaycan ve Bahreyn'de çoğunlukta olan Şiiiler, Lübnan, Irak, Suriye, Yemen, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Afganistan gibi ülkelerde önemli bir orana sahiptirler. Şiiiliğin İran ve etrafında yaygın olmasında, İslamiyet öncesindeki İran dinlerinin, Şii inancını etkilediğine dair görüşler mevcuttur.⁵

Şii coğrafyasının şekillenmesinde eski İran dinlerinin yanı sıra Pers Tarihi'nin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Persler İran'a hâkim olduktan sonra batıya doğru ilerlemişler ve sırasıyla Irak, Suriye ve Lübnan'a hakim olmuşlar, sonrasında ise Mısır, Kıbrıs ve Anadolu'yu ele geçirmişler, hatta Batı Anadolu'da kurdukları koloniler üzerinden Yunanistan'a ve Balkanlara seferler düzenlemişlerdir. Doğuda ise Afganistan'ı ele geçirmişler ve Afganistan üzerinden Hindistan'a seferler düzenlemişlerdir. Orta Asya ve Kafkasya üzerinden gelen Avar saldırılarına karşılık verseler de Orta Asya derinliğine girmemişler, ancak bugünkü Azerbaycan bölgesini de kapsayan Güney Kafkasya'da hakimiyet kurmuşlardır. İslamiyet'in gelişinden sonra ise önce Araplar, sonra da Türkler, İran'a hakim olmuşlardır. Rıza Han'ın, 1924 yılında Kaçar Hanedanlığı'na son vermesiyle, Pehlevi Hanedanlığı kurulmuş ve Farslar tekrar İran'ın yönetimini ele geçirmişlerdir. Şii ulemanın öncülüğünde, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'nden sonra ise İran'da Şiiiliği esas alan dini bir yönetim kurulmuştur.

İran, İslam Devrimi sonrasında, devrim ihracı politikasını, temel dış politika stratejisi olarak kabul etmiştir. Devrim ihracı stratejisi ise hem sert güç, hem de yumuşak güç unsurları kullanılarak yürütülmeye çalışılmıştır. İslam Devrimi sonrasında kurulan Devrim Muhafızları Ordusu bünyesinde Kudüs Gücü teşkil edilmiştir. Kudüs Gücü eliyle hedef ülkelerde milis güçleri oluşturan İran, silahlı bir devrimin altyapısını teşkil etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan başta propaganda gibi çeşitli yumuşak güç araçlarını aktif bir şekilde kullanan İran, hedef ülkelerde kendi taraftarı bir kamuoyu

¹ Karim, 2017, 7-8.

² Karim, 2017, 9.

³ <http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews> (Erişim Tarihi: 10.08.2018) ve <http://aliyyenveliullah.com/forum/showthread.php?t=2925> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)

⁴ Keskin, 2007, 84-86.

⁵ İran dinlerinin Şiiiliğe etkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Topaloğlu, F. (2010). Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

oluşturmaya ve nüfuz alanını genişletmeye çalışmıştır. Ancak bu politikalar tüm Müslümanları etkilemeyi hedeflerken, sadece Şiiilerin bir kısmında karşılık bulmuştur.

ABD'nin, 2003 yılında, Irak'ı işgal etmesinden sonra, Saddam Hüseyin devrilmiş ve yeni kurulan düzende Irak Şiiileri ülke yönetiminde etkin bir konuma gelmişlerdir. Irak Şiiilerinin özellikle İran ile olan bağları nedeniyle, dünya kamuoyunda İran'ın etki alanını genişleteceği, bu durumun Orta Doğu'daki ülkelerin güvenliğine zarar vereceği yönünde görüşler ortaya atılmaya başlamıştır. Şii jeopolitiği olarak ifade edilen bu iddiaları, İranlı yetkililerin, reddetmesine karşın, izledikleri siyaset nedeniyle kaygılar artarak devam etmiştir. İran, Irak Savaşı ve Arap Baharı sonrasında Orta Doğu'da oluşan yeni konjonktürde, Irak, Suriye ve Lübnan'da etkisini artırmıştır. Bu durum başta yoğun bir Şii nüfusu barındıran Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn gibi ülkeleri kaygılandırırken, güçlü bir İran'ı temel beka sorunu olarak gören İsrail de bazı arayışlara girişmiştir. ABD'nin de etkisiyle, İsrail, başta Suudi Arabistan olmak üzere çeşitli Arap ülkeleriyle yakınlaşmaya başlamıştır.

Şii jeopolitiği iddialarının geçerliliğini daha iyi anlayabilmek için konuyu çok boyutlu olarak analiz etmek gerekmektedir. Bu kapsamda:

- Şiiiler kendi aralarında inançsal birliğe sahip değillerdir. İran ve Arap ülkelerindeki Şiiiler, Şiiiliğin Caferi koluna mensupken, Yemen'de Zeydiler, Umman'da İbadiler, Suriye'de ise Nusayriiler bulunmaktadır. Caferiler, Şiiiliğin %90'ını oluşturmasına karşın, geçmişten gelen Usuli-Ahbari ayrımı, günümüzde Necef-Kum ayrımı olarak devam etmektedir. İran'ın devrim sonrası kurduğu "Velayet-i Fakih" sistemine, Necef Havzası karşı çıkarken, Kum Havzası'nda da karşıt görüşler mevcuttur. Dolayısıyla Necef Havzası'na bağlı Arap ülkelerindeki Şiiilerin, İran'ın öncülüğündeki bir yapıya bağlanmaları mümkün gözükmemektedir.

- Orta Doğu'da, derinliği çok eskilere dayanan Arap-Fars rekabeti nedeniyle, Şii Araplar, İran'ın liderliğine sıcak bakmayacaklardır.

- İran, devrimden sonra, ezilen Müslümanların yanında olduğunu iddia etse de, ulusal çıkarları söz konusu olduğunda bu söyleminin aksine hareket etmiştir. SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesine sessiz kalması, İran-İrak Savaşı'nı gereksiz yere uzatarak daha fazla Müslüman'ın ölümüne sebep olması, Karabağ Sorunu'nda Ermenistan'dan yana tavır alması, Türkiye'ye karşı Yunanistan'la yakınlaşması ve "Büyük ve Küçük Şeytan" olarak tanımladığı "ABD ve İsrail" ile yeri geldiğinde işbirliği yapabilmesi bu çelişiklere örnek olarak verilebilir. İran'ın bu çelişikli tavırları ise İslam Dünyası'nda güvensizliğe sebep olmaktadır.

- İran'ın ekonomik kaynakları ve gelişmişlik düzeyi, bu denli büyük bir stratejiyi yürütebilecek imkâna sahip değildir. Ayrıca İran'ın sahip olduğu dağınık etnik yapısı ve ülke içinde bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları, bu denli uzun vadeli bir strateji izlemeyi zorlaştırmaktadır. Nitekim son dönemde, ekonomik sorunlar nedeniyle İranlılar kitlesel gösterilere başlarken, farklı bölgelerdeki etnik gruplarda da hareketlenmeler başlamıştır. İran'ın, mevcut ekonomik imkânlarıyla, bu politikayı sürdürmekte ısrar etmesi durumunda ciddi iç sorunlarla karşılaşması, hatta bir rejim değişikliği yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

- İran'ın Şiiiler üzerinde etkinlik gayretleri, Şii nüfus barındıran Sünni ülkeleri, İran'a karşı birlik olmaya itecektir. Günümüzde Suudi Arabistan'ın başını çektiği Sünni Blok, ABD ve İsrail'in de desteğiyle, bir denge kurma arayışına girmiştir. Suudi Arabistan ve İran arasındaki güç dengesi dikkate alındığında, şimdilik ortada İran'ı rahatsız eden bir durum bulunmamaktadır. Ancak, Suudi Arabistan, İran ile arasındaki askeri güç farkını kapabilmek için yoğun bir silahlanma sürecine girmiştir. Diğer taraftan İran'ın, Irak ve Suriye'deki faaliyetleri Türkiye'yi, Afganistan'daki faaliyetleri ise Pakistan'ı rahatsız etmektedir. İran'ın bu rahatsız edici politikalarının devam etmesi durumunda, Türkiye ve Pakistan'ın da, İran karşıtı Sünni Blok'a dâhil olmaları gündeme gelebilecektir.

Yukarıda ifade edilen hususlar dikkate alındığında, İran eksenli bir "Şii Jeopolitiği" yapılanmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Ancak bu stratejinin uygulanabilir olmamasına rağmen, hem İran,

hem Arap ülkeleri, hem de İsrail ve ABD tarafından gündemde tutuluyor olması dikkat çekicidir. Bu nedenle konuyu, tüm aktörlerin hedefleri ve çıkarları açısından değerlendirmek gerekmektedir.

Konuyu İran açısından değerlendirdiğimizde, öncelikle "Şii Jeopolitiği" olarak ifade edilen kavramın, aslında "Pers Jeopolitiği" olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir. Çünkü İran'ın etkili olmaya çalıştığı ve Şiilik argümanını kullandığı bölgeler, aslında Perslerin imparatorluk süreçlerinde (Ahemeniş, Part, Sasani, vs.) hâkim oldukları bölgelerdir.

İran, "Şii Ekseni" veya "Şii Jeopolitiği" iddialarını reddetse de, uygulamada bir ulusal güvenlik stratejisi veya savunma hattı olarak gördüğü bu politikayı etkin bir şekilde yürütmektedir. Köklü bir Pers imparatorluk geleneğinin yıkılmasından sonra, önce Arap, sonra Türk hâkimiyetine giren İran'ın, son 200 yılı da emperyalist devletlerin etkisi altında geçmiştir. İran, tam bağımsızlık şiarıyla gerçekleştirilen İslam Devrimi sonrasında izlediği politikalarda, dış etkiyi sıfırlamak isterken, dış tehditlerini çoğaltmıştır. Özellikle İran'ın etrafındaki ABD askeri varlığı ve Şiiliğin siyasallaşması neticesinde radikalleşen Sünni Blok, İran için tehdit derecesine varmıştır. İran'ın mevcut ekonomik ve askeri kaynakları dikkate alındığında, bu unsurlar ile denge kurması mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle İran, ulusal güvenliği için sorun olarak gördüğü ülkelerde, kendisine müzahir Şii unsurları da kullanarak, bu ülkeleri istikrarsızlaştırmayı ve tehdit olmalarının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Kendi iç sorunlarıyla uğraşan bu devletlerin, İran ile uğraşmaya fırsat bulamamaları hedeflenmektedir.

Demokratik olmayan usullerle yönetilen Arap devletlerinin en önemli sorunu meşruiyet sorunudur. Halkın yönetime katılmadığı krallıklar şeklinde yönetilen Arap devletleri, yönetime karşı muhtemel bir başkaldırının önüne geçebilmek için, halkı ortak bir düşman etrafında kenetlemeye çalışmaktadırlar. Arap ülkelerindeki Şiiler, İran ile temasta olsalar bile, İran'a bağlanmayı değil, ülkelerindeki zenginlikten adaletli bir şekilde paylarını almayı ve yönetim süreçlerine katılmayı talep etmektedirler. Ancak bu taleplerden rahatsız olan Arap monarşileri, talepleri yerine getirmek yerine, şüpheli bir tavırla dikkatleri başka tarafa çekmeye ve iktidarlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar.

İsrail'in, kurulduğundan beri en önemli sorunu varlığını devam ettirebilme mücadelesidir. Kurulmasından sonra Arap ülkeleri ile dört defa savaşan İsrail, 1975 yılında imzalanan Camp David Antlaşması ile rahat etmiştir. Ancak İran, İslam Devrimi'nden sonra, İsrail'i küçük şeytan ilan ederek tehdit etmeye başlamış ve Lübnan'daki Hizbullah'ı destekleyerek İsrail'de güvenlik zafiyetine sebep olmuştur. İran etkisinin, Irak Savaşı ve Arap Baharı'ndan sonra, Irak, Suriye ve Lübnan üzerinden, kesintisiz bir şekilde İsrail'e kadar ulaşması, diğer taraftan İran'ın nükleer silah üretme gayretleri, İsrail'i son derece rahatsız etmektedir. Şii jeopolitiği iddialarını gündemde tutmaya gayret eden İsrail, Sünni Arap ülkeleri ile İran'ı karşı karşıya getirerek, hem kendisinin doğrudan hedef olmasının önüne geçmeyi, hem de İran korkusu yaşayan Arap ülkelerini yanına çekerek, Filistin meselesinde sorun olmalarını engellemeyi amaçlamaktadır.

ABD'nin Orta Doğu politikasında, İsrail'in güvenliği ile enerji kaynaklarının sorunsuz bir şekilde üretilmesi ve taşınması olmak üzere iki temel önceliği bulunmaktadır. ABD, bu önceliklerini yerine getirebilmek amacıyla, Orta Doğu'da Arap ülkelerinin ev sahipliği yaptığı çok sayıda askeri üs açmıştır. ABD, Orta Doğu'da İran tehdidini gündemde tutarak, hem bu üslerin varlığının devamını sağlamayı, hem de İran korkusuyla ordusunu güçlendirmeye çalışan Arap ülkelere silah satmayı amaçlamaktadır.

Türkiye-İran ilişkilerinde ise; "Büyük Selçuklu Modeli", "Çaldıranizm" ve "Kasr-ı Şirin Statükosu" olmak üzere üç temel evreden söz etmek mümkündür.¹ Büyük Selçuklu Devleti döneminde, İran'a Türkler egemen olurken, Farslar da hem devlet yönetimine, hem de bilim, kültür, sanat hayatına aktif bir şekilde katılmışlardır. Bu dönemdeki Türk-Fars İttifakı, güçlü bir medeniyet ortaya çıkarmış ve İslam Dünyası'nı o dönemde içinde bulunduğu olumsuz durumdan çıkartarak tekrar yükselişe geçirmiştir. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında, 1514'te meydana gelen Çaldıran Savaşı

¹ <https://www.milligazete.com.tr/makale/1241441/prof-dr-m-seyfetin-erol/turkiye-iran-iliskilerinde-gelecek-arayislari> (Erişim Tarihi: 02.09.2018)

sonrasında ise her iki ülkenin rekabeti düşmanlık boyutuna varmış ve her iki taraf için de yıpratıcı bir süreç yaşanmıştır. Kasr-ı Şirin (1639) Antlaşması sonrasında ise günümüze kadar devam eden bir huzur ortamı kurulmuştur. "Kasr-ı Şirin Statükosu" diye tanımlayabileceğimiz süreç günümüzde de devam etmektedir. Ancak İran'ın devrim ihracı politikasına geri dönmesi veya Şiilik eksenli bir strateji benimsemesi durumunda ise "Çaldıranizm" sürecinin geri gelmesi kaçınılmazdır. Ancak hem Türkiye ve İran için, hem tüm Orta Doğu'nun huzuru için, hem de İslam Dünyası'nın geleceği için, Türkiye ve İran'ın karşılıklı güven esasına dayanan güçlü bir ittifak sürecine girmesi gerekmektedir.

Orta Doğu'daki bu gergin siyasetin, her aktör için mevcut şartlarda kullanılabilirliği olsa da, orta ve uzun vadede sürdürülebilirliği mümkün değildir. Zengin petrol kaynakları bulunan Orta Doğu'nun kaynakları, insanların refahı ve mutluluğu için harcanacağına, bölge ülkeleri arasındaki husumetten dolayı askeri harcamalarda kullanılmaktadır. Diğer taraftan kurulduğundan beri hedef olan ve varlık mücadelesi veren İsrail de, varlığını korumak için sertlik politikası izlemekte ve bu sefer kendisi de başka ülkeler için tehdit haline gelerek şiddet sarmalını büyütmektedir. Bu nedenle İsrail ve İran'ın da dahil olacağı bölgesel bir ittifak sisteminin kurulması Orta Doğu'nun geleceği için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Atacan, F. (2004). "Küçük Ülke Büyük Sorunlar: Lübnan". Atacan, F. (Editör). Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ayhan, V. (2010, Şubat). "Yemen Sorunu ve Suudi Arabistan'a Etkisi: Selefi-Şii Gerginliğinin Çatışmaya Dönüşmesi Olasılığı". Ortadoğu Analiz, Cilt:2, Sayı:14.
- Bengio, O. (1996, İlkbahar). "Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında". Avrasya Dosyası, Cilt:3, Sayı:1.
- Brzezinski, Z. (2010). Büyük Satranç Tahtası. (4. Baskı). (Çev. Yelda Türedi). İstanbul: İnkılâp Kitabevi. (Eserin orijinali 1997 yılında yayımlanmıştır.).
- Cleveland, W.L. (2008). Modern Ortadoğu Tarihi. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2004 yılında yayımlandı.).
- Cole, J. (2003, Autumn). "The United States and the Shi'ite Religious Faction in Post Ba'thist Iraq". Middle East Journal, Vol:57, No:4.
- Cole, J. (2006, Ocak). "A Shiite Crescent? The Regional Impact of the Iraq War". Current History, Vol:105, No:693, 20-27.
- Cristiani, D. (2007, Eylül). "İran Dış Politikası'nda Afganistan'ın Rolü". Stratejik Analiz, Cilt:8, Sayı:89.
- Dam, N.,V. (2000). Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum. (Çev. S. İdiz, A. F. Çalkıvık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Farzam, R. (2018, 04 Haziran). Pragmatik İttifak: Tahran'ın Taliban'la Taktik İşbirliği. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/pragmatist-ittifak-tahran-in-taliban-la-taktik-isbirligi/1165065> (Erişim Tarihi: 27.02.2018)
- Farzam, R., Türkoğlu, A. J. (2016, Aralık). "İran'ın Afgan Lejyonerleri: Fatimiyyun Tugayı." Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM). <https://iramcenter.org/iran-in-afgan-lejyonerleri-fatimiyyun-tugayi/> (Erişim Tarihi: 30.08.2018)
- Fırlı, E.,R. (1996). Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri. (8. Baskı). İstanbul: Selçuk Yayınları.
- Fırlı, E.,R. (2007). "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi". Avrasya Dosyası, Cilt:13, Sayı:3, 191-229.

- Gold, D. (2011). "Iran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad". Iran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad: A New Conflict Paradigm for the West (Editor: Daniel Dikar). Jerusalem: Jerusalem center For Public Affairs.
- Hasanov, A. (2012). Jeopolitik. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 42-76.
<http://aliyyenveliyullah.com/forum/showthread.php?t=2925> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)
<http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/11482?dil=tr> (Erişim Tarihi: 05.08.2018)
<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-umman> (Erişim Tarihi: 30.08.2018)
<http://www.countrywatch.com/Intelligence/CountryReviews> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)
http://zakhor-online.com/?attachment_id=7932 (Erişim Tarihi: 09.08.2018)
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (Erişim Tarihi: 10.08.2018)
<https://www.milligazete.com.tr/makale/1241441/prof-dr-m-seyfetin-erol/turkiye-iran-iliskilerinde-gelecek-arayislari> (Erişim Tarihi: 02.09.2018)
<https://www.monde-diplomatique.fr/cartes/asiacentralepeuples200111> (Erişim Tarihi: 31.08.2018)
- Humar, S. (2013). İslam Devrimi Sonrası Şii Hilali. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- International Crisis Group (ICG). (2005). "The Shiite Question in Saudi Arabia". Middle East Report. Riyad, Amman, Brüksel: International Crisis Group (ICG), Report No:45, 19.09.2005.
- İlhan, S. (2003). Jeopolitik Duyarlılık. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karim, U. (2017, Kasım). "İran-Pakistan İlişkilerinin Son Durumu". Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM). <https://www.iramcenter.org/iran-pakistan-iliskilerinin-son-durumu/> (Erişim Tarihi: 30.08.2018)
- Keskin, A. (2004, Mayıs). "İraklı Şiiilerin Siyasal Davranışlarının Sosyo-Politik Temelleri". Stratejik Analiz, Cilt:5, Sayı:49, 21-26.
- Keskin, A. (2007). "Şii Jeopolitiği ve İran". Avrasya Dosyası, Cilt:13, Sayı:3, 65-100.
- Keskin, A. (2007, Şubat). "İrak'ta ABD-İran Savaşı". Stratejik Analiz, Cilt:8, Sayı:82, 43-50.
- Keskin, A. (2008, Ağustos). "İran-Suriye İlişkileri". Stratejik Analiz, Cilt:9, Sayı:100, 30-36.
- Keskin, A. (2008, Mayıs). "İraklı Şiiilerin Siyasal Davranışlarına Genel Bir Bakış". Stratejik Analiz, Cilt:9, Sayı:97, 5-12.
- Köse, H., H. (2015, October). "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi". The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies (JEMSOS), Volume:1, Issue:2, 53-89.
- Kuloğlu, A. (2002, Kış). "Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye". Avrasya Dosyası, Cilt:8, Sayı:4, 5-21.
- Marashi, İ. (2007). "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na". Avrasya Dosyası, Cilt:13, Sayı:3, 7-36.
- Muratlı Bezirgân, İ. (2012). ABD ve Irak Şiiileri Arasındaki İlişkiler: 2003-2010 Dönemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Nakash, Y. (2003, July, Autumn). "The Shi'ites and the Future of Iraq". Foreign Affairs, Vol:82, No:4, 17-26.
- Nasr, V. (2004, Yaz). "Regional Implications of Shi'a Revival in Iraq". The Washington Quarterly, Vol:27, No:3, 7-21.

- Nasr, V. (2006). *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*. New York: W. W. Norton Company.
- Nasr, V. (2006, Temmuz-Ağustos). "When the Shiites Rise". *Foreign Affairs*, Vol:85, No:11, 58-74.
- Obaid, N. (2006). *Stepping Into Iraq*. *Washington Post* (29.11.2006). <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/11/28/AR2006112801277.html> (Erişim Tarihi: 05.08.2018)
- Özbay, M.A. (2010). *İran'ın Şii Hilali Projesi İddiası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Rubin, B. (2002, Kış). "Jeopolitik ve Ortadoğu". *Avrasya Dosyası*, Cilt:8, Sayı:4, 40-50.
- Rubin, B. (2007). *The Truth About Syria*. New York: Palgrave Macmillan.
- Salih, E. (2011, Bahar). "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve "Şii Hilali" Söylemi". *Bilge Strateji*, Cilt:2, Sayı:4, 183-202.
- Sandıklı, A., Salih, E. (2011, Ağustos). "İran, Şii Hilali ve Arap Baharı". İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Rapor No:35.
- Sertel, S., Kurtuluş, Ş., Sanyürek, M.B. (2018, Nisan). "İrak Halkının İngiliz İşgaline Karşı 1919-1920 Yıllarındaki Direnişinin İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetelerine Yansıması". *The Journal Of Academic Social Science (ASOS Journal)*, Yıl:6, S:68, 29-38.
- Sever, A. (2004). "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye". Atacan, F. (Editör). *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 194-208.
- Sinkaya, B. (2007). "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran". *Avrasya Dosyası*, Cilt:13, Sayı:3, 37-63.
- Sönmezoğlu, F. (2017). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. (Editör: Özdağ, H.H.O.; Hazırlayanlar: Arıboğan, Ü., Ayman, G., Dedeoğlu, B.). İstanbul: Der Yayınları, 320-321.
- Şahin, M. (2006). "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller". *Akademik Orta Doğu*, Cilt:1, Sayı:1, 38-54.
- Şükür, S. (2003, Temmuz). "İrak'ta Şii Faktörü". *Stratejik Analiz*, Cilt:4, Sayı:39, 31-46.
- Topaloğlu, F. (2010). *Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM). (2013). *İslam Ansiklopedisi (Cilt: 43)*. İstanbul: İSAM, 406-412.
- Wright, R., Baker, P. (2004). *Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran: Leaders Warn Against Forming Religious State*. *Washington Post* (08.12.2018). <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html> ve http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7_2.html (Erişim Tarihi: 05.08.2018)